

UiO : **Det juridiske fakultet**

Justisfeil – hvor går det galt når det går galt?

I lys av utvalgte straffesaker.

Kandidatnummer: 547

Leveringsfrist: 25.04.2023 kl 12:00

Antall ord: 17 163

Innholdsfortegnelse

1	INTRODUKSJON	1
1.1	Tema og problemstilling	1
1.2	Om begrepet «justisfeil»	1
1.3	Aktualitet.....	5
1.4	Metode og avgrensninger.....	6
1.5	Oppgavens videre fremstilling.....	6
2	GRUNNLEGGENDE KRAV OG PRINSIPPER I STRAFFERETTSPLEIEN.....	7
2.1	Introduksjon	7
2.2	Retten til en rettferdig rettergang	7
2.3	Uskyldspresumsjonen	10
2.4	Objektivitetskravet	11
2.5	Beviskravet i straffesaker	13
3	FAKTORER SOM KAN FØRE TIL JUSTISFEIL	16
3.1	Introduksjon	16
3.2	Bekreftelsesfeller og tunnelsyn.....	16
3.3	Feil ved avhør.....	18
3.4	Feil ved vitneforklaringer.....	19
3.5	Falske tilståelser	20
3.6	Feil ved sakkyndigvurderinger.....	21
4	TRE ILLUSTRERENDE SAKER	24
4.1	Introduksjon	24
4.1.1	Valg av saker	24
4.1.2	Om gjenåpning av straffesaker, herunder om Gjenopptakelseskommisjonen .	24
4.1	Per Liland.....	25
4.1.1	Presentasjon av saken	25
4.1.2	Hvor gikk det galt?	26
4.1.3	Gjenåpningen.....	28
4.2	Fritz Moen.....	29
4.2.1	Presentasjon av sakene	29
4.2.2	Hvor gikk det galt?	30
4.2.3	Gjenåpningen.....	32
4.3	Viggo Kristiansen	33
4.3.1	Presentasjon av saken	33

4.3.2	Hvor gikk det galt?	34
4.3.3	Gjenåpningen.....	36
4.4	Sammenligning – hva har sakene til felles når det kommer til justisfeil?	37
5	AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER.....	39
5.1	Sammenfatning	39
5.2	Hvordan kan vi unngå justisfeil?	42
	LITTERATURLISTE.....	45

1 INTRODUKSJON

1.1 Tema og problemstilling

Det er bedre at ti skyldige går fri uten straff enn at én uskyldig blir dømt.¹

Strafferettspleien har to formål: å straffe den skyldige, men vel så viktig er det å sørge for å unngå å straffe en uskyldig.² Norge er en sterk rettsstat med strenge regler og krav for hele straffeprosessen.³ Grunnleggende menneskerettigheter og lovregler skal hindre at noen blir uskyldig dømt og sikre en rettferdig rettergang. Likevel hender det at uskyldige blir dømt, også i rettsstaten Norge.

Hvordan kan dette skje? Hva er det som gjør at det blir begått justisfeil? Hvor går det galt når det går galt? Med galt mener jeg de feilene som blir gjort underveis i prosessen med etterforskning og domfellelse som fører til at noen blir uriktig dømt. Sakene mot Per Liland, Fritz Moen og Viggo Kristiansen er eksempler på straffesaker hvor det har gått så galt som det kan gå i en straffesak. I alle sakene har uskyldige blitt dømt for forbrytelser de ikke har begått, og senere blitt frikjent etter mange år i fengsel.

Formålet med denne oppgaven er å finne ut hva det er som fører til justisfeil, hvilke justisfeil som går igjen i alvorlige saker, og hvordan det kan skje at uskyldige dømmes. I lys av straffesakene mot Per Liland, Fritz Moen og Viggo Kristiansen, vil jeg besvare problemstillingen *hvor går det galt når det går galt?*

1.2 Om begrepet «justisfeil»

For å forklare begrepet «justisfeil» er det naturlig å begynne med å se på den mer kjente betegnelsen «justismord». Begrepet «justismord» stammer fra tiden da vi enda hadde dødsstraff i Norge. Ordet ble brukt for situasjoner der en uskyldig person feilaktig ble dømt til døden og henrettet. Selv om vi ikke lenger opererer med dødsstraff i Norge, har vi tatt med oss begrepet videre. I dag er det vanlig å forstå ordet «justismord» som et tilfelle hvor noen har blitt feilaktig dømt – dømt for en handling vedkommende ikke har begått.⁴ En annen, mer innskrenket, definisjon på begrepet er at «en person er kjent skyldig i å ha begått en straffbar handling, som han

---

¹ Halvorsen (2002) og Hjort (1952) s. 11.

² Hjort (1952) s. 11.

³ I en oversikt over «Rule of Law Index» i alle land i verden, er Norge rangert som nr. 2 på «Overall index score» og som nr. 1 innenfor «Criminal Justice», se World Justice Project (2022).

⁴ Bratholm (2008a) s. 15.

senere blir frikjent for».⁵ I sistnevnte definisjon er det tatt med en forutsetning om at vedkommende har blitt frikjent for den straffbare handlingen. Det kan også diskuteres om definisjonen av justismord burde si noe om alvorlighetsgrad, ettersom betegnelsen i all hovedsak brukes om de mest alvorlige lovbruddene og straffereaksjonene.

Ifølge Hjort foreligger det et justismord når følgende prinsipper ikke blir overholdt, bevisst eller ubevisst: 1. det må foreligge en straffelov som forbyr handlingen, 2. upartiske dommere, 3. en rettferdig rettergang med bevisførsel som forutsetter uskyld hos tiltalte til det motsatte er bevist, 4. forholdsmessighet mellom lovbrudd og straff.⁶

På engelsk blir begrepet «miscarriage of justice» brukt om situasjoner hvor noen har blitt feilaktig dømt. Dette uttrykket er beskrivende for situasjonen, men lar seg vanskelig oversette til norsk. Selv om begrepet «justismord» er ment å ha samme betydning som det engelske uttrykket «miscarriage of justice», kan «justismord» være et misvisende ord.⁷ Hjort skriver følgende om begrepet «justismord»:

«Begrepet «mord» kalles i norsk lovspråk «overlagt drap». Hertil kreves ikke bare det objektive, at en annens død er forvoldt, men også det subjektive, at gjerningsmannen med overlegg har hitført døden. Overlegg er forsett i kvalifisert form. Et justismord er derfor i første rekke et overlagt drap som skjer i den form at rettsapparatet brukes som drapsinstrument. Det dreier seg her altså om en «intentional miscarriage of justice.»⁸

Det er uenighet om hvorvidt begrepet «justismord» fremdeles er et passende begrep for situasjonen hvor en uskyldig har blitt dømt. Uenigheten rundt begrepet «justismord» dreier seg om at det er et negativt ladet ord som gir inntrykk av at «mordet» har blitt begått med forsett av justisvesenet. Ulf Stridbeck er en av de som stiller seg kritiske til ordet «justismord». Han mener at ordet legger opp til en forutsetning om at den uriktige domfellelsen var intensjonal eller «villet», og at ordet brukes for å rette kritikk mot rettsapparatet. Stridbeck skiller derfor mellom ordene «justismord» og «uriktige domfellelser». Skillet mellom de to begrepene illustrerer han slik: «Justismord skal ikke forekomme i en rettsstat, og uriktige domfellelser bør ikke forekomme».⁹

Ståle Eskeland er uenig i Stridbecks uttalelser om at «justismord» er et utdatert og upassende

---

⁵ Stridbeck (2007) s. 65.

⁶ Hjort (1952) s. 15-16.

⁷ Hjort (1952) s. 10.

⁸ Hjort (1952) s. 10.

⁹ Stridbeck (2007) s. 66.

begrep. Selv om de aller fleste justismord ikke er intensjonale, mener han at mange uriktige domfellelser skyldes feil som kunne ha vært unngått. Dette begrunner han i at aktørene kjente eller burde kjent til disse feilene, og at de ved å unnlate å bygge på riktig faktum har handlet forsettlig eller grovt uaktsomt. Videre påpeker Eskeland at det finnes flere eksempler på uriktige domfellelser hvor «sentrale aktører har lukket øynene for faktiske forhold som skulle ha medført en annen konklusjon». Han nevner i denne sammenheng Per Liland-saken og Fritz Moen-sakene som eksempler, og mener at det ikke var uheldige omstendigheter som førte til feil resultat i disse sakene, men at aktørene måtte ha skjönt at bevisene ikke var gode nok.¹⁰

Stridbeck mener Eskelands definisjon er for vid. I ettertid av en uriktig domfellelse kan man ikke vite om personen faktisk har begått lovbruddet eller ikke. Vi får bare en «prosessuell sannhet» som er så nærme den faktiske sannheten som mulig. Derfor bruker Stridbeck justismord som en underkategori av «uriktige domfellelser» hvor det siktes til særlig alvorlige uriktige domfellelser. Han mener at begrepet «justismord» bør avgrenses til å kun gjelde de sjeldne tilfeller hvor en eller flere aktører *forsettlig* har bidratt til en uriktig domfellelse.¹¹

I de aller fleste uriktige domfellelser er det ingen enkeltpersoner eller aktører som er skyldige i at resultatet blir feil. Derfor må man, i stedet for å forsøke å finne en skyldig, se på det større bildet og finne ut om det er noe feil ved systemet.¹² Ulike systemfeil er ofte grunn for uriktige domfellelser. Det upresise og noe uavklarte begrepet «justismord» er derfor ikke alltid et passende begrep. «Uriktige domfellelser» er heller ikke alltid passende. Ingen av ordene er beskrivende for selve prosessen, men refererer utelukkende til resultatet. Domfellelsen er selvsagt den viktigste avgjørelsen i straffeprosessen, men avgjørelsen bygger på mange tidligere avgjørelser gjennom hele prosessen. En feil som skjer tidlig i prosessen kan følge gjennom alle ledd, og til slutt være avgjørende for resultatet i saken. Når målet er å hindre at noen blir uskyldig dømt, må begrepet siktes inn mot nettopp prosessene som fører til uriktige domfellelser.¹³

Det viser seg at det ofte er de samme feilene som fører til uriktige domfellelser som også fører til uoppklarte saker. Uoppklarte saker er også svært belastende. Spesielt belastende er det for fornærmede som må leve med at gjerningspersonen går fritt. I drapssaker er det svært belastende for pårørende å aldri få vite hva som har skjedd. Det er også belastende for rettsvesenet og samfunnet ellers. Ingen av begrepene «justismord» eller «uriktige domfellelser» kan brukes om uoppklarte saker, da de utelukkende sikter til feilaktige domfellelser.¹⁴

---

¹⁰ Eskeland (2007) s. 438.

¹¹ Stridbeck (2008) s. 124-125.

¹² Stridbeck (2008) s. 125.

¹³ Rachlew (2009) s. 3.

¹⁴ Rachlew (2009) s. 3-4.

Flere har tatt til orde for at man i stedet for å bruke begrepet «justismord» heller bør bruke «justisfeil». Ordet «justisfeil» stammer fra det engelske begrepet «error of justice» som ble fremmet av Forst i 2004. Forst definerer «error of justice» som «any departure from an optimal outcome of justice for a criminal case».¹⁵ Oversatt til norsk, blir definisjonen av justisfeil *ethvert avvik fra et optimalt utfall i en straffesak*. I Norge ble begrepet «justisfeil» lansert av Asbjørn Rachlew i hans doktoravhandling i 2009. En justisfeil kan enten preges av å være individuell eller den kan bygge på systemfeil.¹⁶

«Justismord» kan bare brukes ved uriktige domfellelser, mens «justisfeil» er et mer allsidig begrep som også kan brukes ved uopklarte straffesaker. Feil som begås under etterforskningen kan føre til at en sak aldri blir oppklart, eller enda verre – at en uskyldig blir dømt. Begrepet «justisfeil» har et mye videre anvendelsesområde enn «justismord». Begrepet omfatter alle store og små feil som blir gjort i alle trinn ved etterforskningen og den rettslige prosessen. De aller fleste justisfeil er av mindre betydning, og får ikke store konsekvenser fordi de er enkle å oppdage og gjenopprette. Men i enkelte tilfeller er det vanskelig å oppdage feilene, og de kan få stor betydning for utfallet av saken. Uansett om en justisfeil fører til en uriktig domfellelse eller en uopklart straffesak, er den med på å svekke tilliten til rettsapparatet.¹⁷

Justisfeil omfatter alle handlinger som leder til avvik fra et optimalt utfall i en straffesak. Dette gjelder bevisste og ubevisste feil, feil gjort av rettsapparatet og feil som ikke kan kontrolleres av rettsapparatet. Uansett hva som har forårsaket avviket, er det en justisfeil.¹⁸ Eksempler på justisfeil kan være at feil person blir siktet, at det blir stilt ledende spørsmål under avhøret, eller at en sakkyndig uttalelse blir tolket feil. Justisfeil omfatter handlinger og beslutninger som blir gjort av aktører i alle ledd av straffesaksprosessen.¹⁹

Ordet justisfeil retter ansvaret for feilen til hele justisapparatet. Når en feil for eksempel blir begått av en etterforsker tidlig i prosessen, ligger ansvaret likevel hos hele sektoren fordi det er påtalemyndigheten som er overordnet ansvarlig for etterforskningen. Rachlew beskriver dette som at justissektoren «aldri vil kunne bli mer betryggende enn sitt svakeste ledd». Feil i et ledd er som regel en del av noe større. Alle ledd i straffesakskjeden har ansvar for å hindre og avdekke feil, og rette på eventuelle feil.²⁰

---

¹⁵ Forst (2004) s. 4.

¹⁶ Rachlew (2004) s. 4.

¹⁷ Rachlew (2009) s. 3.

¹⁸ Forst (2004) s. 17.

¹⁹ Rachlew (2009) s. 5.

²⁰ Rachlew (2009) s. 5.

Ved å heller bruke ordet «justisfeil» fremfor «justismord» vil det bli lettere å kritisere, påpeke og uttale seg om feil som blir gjort under en straffesak. Man slipper da å ta stilling til skyldspørsmålet, slik man gjør når man bruker begrepet «justismord». En annen fordel med ordet «justisfeil» er at det retter seg mer mot prosessen enn mot utfallet av en sak, i motsetning til «justismord». Ved å rette fokuset mot prosessen, heller enn utfallet, vil det også bli lettere å finne ut hva som har gått galt, og det blir lettere å sette inn tiltak for å forbedre prosessen. Begrepet «justisfeil» er således et mer beskrivende og allsidig ord enn «justismord».²¹

1.3 Aktualitet

Justisfeil-saker får mye oppmerksomhet i media og er et tema som tydelig engasjerer samfunnet. Blant annet har Advokatbladet og studentmagasinet Pacta begge nylig hatt «justismord» som tema i bladene sine.²² Den store oppmerksomheten som har vært rettet mot justisfeil den siste tiden, skyldes at den såkalte Baneheia-saken ble gjenåpnet, og at Viggo Kristiansen ble frikjent.

I februar 2021 besluttet Kommissjonen for gjenopptakelse av straffesaker (Gjenopptakelseskommissjonen) at Baneheia-saken skulle gjenåpnes.²³ Dette var syvende gangen Viggo Kristiansen forsøkte å få saken gjenåpnet. Gjenåpningen resulterte i at Viggo Kristiansen 15. desember 2022 ble frifunnet av Borgarting lagmannsrett.²⁴ Kristiansen har sonet 21 år i fengsel for voldtekt, drap og medvirkning til drap på to jenter i Baneheia i Kristiansand i 2000. Den mye omtalte saken blir sett på som en av Norges største rettsskandaler og omtalt som Norges mest alvorlige «justismord». Den 24. mars 2023 fremsatte Riksadvokaten begjæring til Gjenopptakelseskommissjonen om gjenåpning av straffesaken mot Jan Helge Andersen, som sammen med Viggo Kristiansen ble dømt i Baneheia-saken. Begjæringen gjelder de forhold Andersen ble frifunnet for i 2001.

Som følge av frifinnelsen av Viggo Kristiansen, har regjeringen satt ned et uavhengig granskingsutvalg som skal gjennomføre en grundig gransking av Baneheia-saken. Formålet med granskningen er å finne årsaken til at Viggo Kristiansen ble uriktig dømt. I forbindelse med presentasjon av utvalget uttalte justis- og beredskapsminister Emilie Enger Mehl at

*«[d]ette granskingsutvalget har fått et av de viktigste samfunnsoppdragene i justissektoren i vår tid».*²⁵

---

²¹ Rachlew (2009) s. 5 og 7.

²² Advokatbladet årg. 102, nr. 7 (2022) og Pacta årg. 16, nr. 59 (2023).

²³ GK-2020-82.

²⁴ LB-2021-33945-2.

²⁵ Henriksen (2023).

1.4 Metode og avgrensninger

Oppgavens tema faller under faget rettspsykologi, og byr derfor på noen metodiske utfordringer for meg som student i rettsvitenskap. Min kunnskap om den psykologiske delen av oppgaven er begrenset til kunnskap jeg har tilegnet meg gjennom å ta valgfaget rettspsykologi.

Oppgaven er delt inn i fem deler. Kapittel 2 er en juridisk del hvor jeg vil bruke juridisk metode og aktuell faglitteratur i redegjørelsen av ulike rettsprinsipper som er relevante for temaet justisfeil. Kapittel 2 er altså innenfor mitt primære fagområde. I kapittel 3 møter jussen psykologi, og jeg beveger meg inn i rettspsykologiens verden. Dette kapitlet vil i all hovedsak bygge på litteratur i form av vitenskapelige artikler og faglitteratur. For å finne fram til denne litteraturen har jeg søkt i Oria med søkeordene «justisfeil», «justismord», «uriktig domfellelse», «rettspsykologi», «gjenåpning», «bekreftelsesfeil», «etterforskning», «sakkyndige uttalelser». Kapittel 4 bygger på dommene, gjenåpningsavgjørelsene og NOU-ene i de tre straffesakene. I tillegg har jeg brukt noe litteratur også i denne delen. Kapittel 5 er en drøftingsdel som i stor grad bygger på oppgavens øvrige kapitler.

Justisfeil er et stort tema, og jeg har derfor måttet gjøre en del avgrensninger i alle kapitlene. Jeg har valgt å bare trekke frem det aller mest grunnleggende og viktige i hver del; de mest grunnleggende kravene/prinsippene for å forhindre justisfeil, de viktigste faktorene for justisfeil, og de viktigste grunnene som førte til justisfeil i de tre sakene. Fokuset vil være på justisfeil av mer alvorlig karakter, som i verste fall kan lede til uriktig domfellelse. Når det gjelder gjennomgangen av de tre straffesakene, vil jeg fokusere på de feilene og bevisene som har vært avgjørende for domfellelse og gjenåpning i de ulike sakene. Det blir derfor en overfladisk gjennomgang av de viktigste punktene, selv om det også er flere ting som også kunne vært kritisert. Målet er å se om det er noe sammenfallende med de tre sakene.

1.5 Oppgavens videre fremstilling

I det følgende vil jeg i kapittel 2 redegjøre for ulike grunnleggende krav og prinsipper i strafferechtspleien som er viktige for å forebygge mot justisfeil. Videre vil jeg i kapittel 3 se på ulike faktorer som kan føre til justisfeil. I kapittel 4 vil jeg gå gjennom tre av de mest kjente norske justisfeil-sakene; straffesakene mot Per Liland, Fritz Moen og Viggo Kristiansen. Her vil jeg se på hva som har gått galt i de ulike sakene, og hvilke fellestrekk sakene har når det kommer til justisfeil. Til slutt vil jeg i kapittel 5 sammenfatte de ulike delene, samt komme med noen bemerkninger om hvordan vi kan unngå justisfeil.

2 GRUNNLEGGENDE KRAV OG PRINSIPPER I STRAFFERETTSPLEIEN

2.1 Introduksjon

Formålet med dette kapitlet er å redegjøre for noen viktige krav og prinsipper som er helt grunnleggende for å sikre rettssikkerheten til personer som blir straffeforfulgt. Dersom disse kravene og prinsippene ikke blir overholdt, kan det medføre alvorlige justisfeil, samt brudd på menneskerettighetene og straffeprosessloven. Kravene og prinsippene som gjennomgås i dette kapitlet, har nær sammenheng med hvilke faktorer som kan føre til justisfeil.²⁶ Denne sammenhengen vil jeg gå nærmere inn på i kapittel 5.

Flere av kravene og prinsippene i dette kapitlet utledes fra Den europeiske menneskerettskonvensjon²⁷ (EMK) og Den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter²⁸ (SP). Begge disse konvensjonene er implementert i norsk rett gjennom menneskerettsloven²⁹, jf. § 2 nr. 1 og 3. Konvensjonene gjelder «som norsk lov», jf. § 2 første setning.

2.2 Retten til en rettferdig rettergang

Retten til en rettferdig rettergang er nedfelt i Grunnloven³⁰ § 95, EMK artikkel 6 og SP artikkel 14. I Grunnloven § 95 første ledd heter det at «[e]nhver har rett til å få sin sak avgjort av en uavhengig og upartisk domstol innen rimelig tid» og at «[r]ettergangen skal være rettferdig og offentlig». Grunnlovens formulering av retten til en rettferdig rettergang er overordnet og generell, mens den i EMK og SP har en mer detaljert og utfyllende utforming. Grunnlovens formulering blir utfylt av de øvrige reglene om prosess etter tvisteloven³¹ og straffeprosessloven³². På denne måten oppfyller norsk lovgivning konvensjonenes detaljerte krav.³³

Det overordnede kravet er at rettergangen skal være rettferdig og offentlig. Dette innebærer blant annet at saker skal avgjøres «innen rimelig tid»³⁴ eller «uten unødig opphold»³⁵. Tidskravet er også nedfelt i straffeprosessloven § 226 fjerde ledd, hvor det heter at «[e]tterforskningen skal gjennomføres så raskt som mulig [...]». Videre følger det av § 249 at spørsmålet om påtale skal avgjøres «så snart saken er tilstrekkelig opplyst, og innen rimelig tid etter at noen er å anse

---

²⁶ Se kapittel 3.

²⁷ Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, 4. november 1950.

²⁸ Den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter, 16. desember 1966.

²⁹ Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett.

³⁰ Lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov.

³¹ Lov 17. juni 2005 nr. 90 om meklings og rettergang i sivile tvister.

³² Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker.

³³ Strand (2015) s. 145.

³⁴ Etter Grunnloven og EMK.

³⁵ Etter SP.

som mistenkt». Hovedhensynet bak denne regelen er hensynet til de som er involvert i saken. Men hurtig saksbehandling vil også bidra til høy oppklaring ettersom mange bevis svekkes over tid. Rask saksbehandling vil også bidra til mer korrekte straffereaksjoner, da lang saksbehandlingstid kan være en formildende omstendighet i straffeutmålingen.³⁶ Hva som anses som «rimelig tid» etter EMK artikkel 6 vil, ifølge praksis fra Den Europeiske Menneskerettighetsdomstolen (EMD), avhenge av sakens kompleksitet, siktedes egen atferd og hvordan myndighetene håndterer saken. Pause i etterforskningen (liggetid) eller i domstolens behandling, vil normalt regnes som brudd på artikkel 6.³⁷

Kravet til rettferdig rettergang innebærer videre at saken skal avgjøres av en «uavhengig og upartisk domstol opprettet ved lov.»³⁸ Uavhengigheten gjelder i forhold til myndighetene og sakens parter, mens upartiskheten gjør seg gjeldende overfor partene. Domstolens uavhengighet og upartiskhet er regulert i domstoloven³⁹ § 55 tredje ledd. Vurderingen av domstolens uavhengighet må gjøres med sikte på hvordan medlemmer av domstolene oppnevnes, hvor lenge de har sittet der, hvilke garantier som gjelder mot ytre press, og om domstolen faktisk fremstår som uavhengig utenfra. Upartiskheten skal vurderes både objektivt og subjektivt. Objektivt skal det vurderes hvordan den fremstår utad, og subjektivt skal dommerne selv vurdere i hver sak om de står partene eller saken for nær til å kunne opptre upartisk.⁴⁰

Både rettergangen, domsavsigelsen og selve dommen skal, med enkelte unntak, være offentlig. Kravet til offentlighet er nedfelt i domstoloven § 124 første ledd hvor det heter at «[r]ettsmøtene er offentlige og forhandlingene og rettsavgjørelsene kan gjengis offentlig, hvis ikke annet er bestemt i lov eller av retten i medhold av lov.» Offentlighetsprinsippet er sentralt for å verne mot hemmelige prosesser og å sikre allmennheten innsyn i rettspleien. Ved at rettergangen er offentlig, åpner det for kontroll og kritikk, og det bidrar til kunnskap om rettsvesenet og rettsregler. Videre er offentlighetsprinsippet en viktig rettsikkerhetsgaranti, som fører til trygg behandling samtidig som det styrker tilliten til rettspleien.⁴¹

Uskyldspresumsjonen er en del av retten til en rettferdig rettergang, og inngår både i EMK artikkel 6 og SP artikkel 14. Uskyldspresumsjonen vil bli nærmere beskrevet i oppgavens punkt 2.2. Videre oppstiller konvensjonsbestemmelsenes tredje ledd en rekke minsterettigheter for siktede i straffesaker. Disse rettighetene gjelder bare i straffesaker, i motsetning til rettighetene

---

³⁶ Riksadvokaten (2018) punkt 4.6.1.

³⁷ Justis- og politidepartementet (2002).

³⁸ EMK artikkel 6 nr. 1.

³⁹ Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene.

⁴⁰ Strand (2015) s. 148.

⁴¹ Justis- og politidepartementet (2001) punkt 3.1.

etter første ledd som gjelder for både sivile saker og straffesaker. Samtlige av disse minsterrettighetene er svært viktige for å sikre rettssikkerhet for siktede, og for å unngå at uskyldige blir dømt. Etter EMK artikkel 6 tredje ledd har siktede rett på følgende minsterrettigheter:

- a. *å bli underrettet straks, i et språk han forstår og i enkeltheter, om innholdet i og grunnen til siktelsen mot ham;*
- b. *å få tilstrekkelig tid og muligheter til å forberede sitt forsvar;*
- c. *å forsvare seg personlig eller med rettslig bistand etter eget valg eller, dersom han ikke har tilstrekkelige midler til å betale for rettslig bistand, å motta den vederlagsfritt når dette kreves i rettferdighetens interesse;*
- d. *å avhøre eller la avhøre vitner som blir ført mot ham, og få innkalt og avhørt vitner på hans vegne under samme vilkår som vitner ført mot ham;*
- e. *å ha vederlagsfri bistand av en tolk hvis han ikke kan forstå eller tale det språk som blir brukt i retten*

SP oppstiller også noen ytterligere rettigheter som ikke fremgår direkte av EMK. Dette gjelder ankerett, rett på erstatning ved feilaktig domfellelse, og forbud mot dobbeltstraff. Disse rettighetene er sikret gjennom tilleggsprotokoller til EMK. I tillegg suppleres retten til en rettferdig rettergang med blant annet likhetsprinsippet⁴², kontradiksjonsprinsippet⁴³ og selvkrimineringsforbudet⁴⁴. Det er også vanlig å se på legalitetsprinsippet (at ingen kan dømmes uten etter lov eller straffes uten etter dom) som en del av retten til en rettferdig rettergang.⁴⁵

Retten til en rettferdig rettergang er en sentral del av rettsstatsprinsippet og er en av de mest sentrale menneskerettighetene. Det er en sammensatt rettighet som består av flere forskjellige rettigheter. Alle disse rettighetene må ses på som en helhet. Retten til en rettferdig rettergang kan være krenket selv om det ikke går an å peke på en direkte krenkelse av en av de spesifikke reglene som inngår i rettigheten. Kravet til rettferdig rettergang «innebærer en helhetsvurdering av alle sider ved rettergangen».⁴⁶ Hovedformålet med rettigheten er å sikre borgerne likhet for loven, samt en rettsprosess som er forutsigbar og forsvarlig. Retten til en rettferdig rettergang er også med på å sikre maktfordeling mellom lovgivende, utøvende og dømmende makt.⁴⁷

---

⁴² «Equality of arms» - partene skal ha like muligheter for å legge frem sin sak for retten.

⁴³ Retten til å bli hørt – partene skal ha lik tilgang til all relevant dokumentasjon, og like muligheter til å svare på anførsler fra den andre parten.

⁴⁴ Retten til å ikke måtte bidra til egen domfellelse.

⁴⁵ Strand (2015) s. 148-149.

⁴⁶ Strand (2015) s. 147.

⁴⁷ Strand (2015) s. 143-144.

2.3 Uskyldspresumsjonen

Som nevnt, er uskyldspresumsjonen en del av retten til en rettferdig rettergang. Uskyldspresumsjonen er nedfelt i Grunnloven § 96 andre ledd, EMK artikkel 6 nr. 2 og SP artikkel 14 nr. 2. Av Grunnloven § 96 andre ledd fremgår det at «enhver har rett til å bli ansett som uskyldig inntil skyld er bevist etter loven». Konvensjonenes bestemmelser om uskyldspresumsjonen har omtrent samme formulering, og innholdet er det samme.

Uskyldspresumsjonen er et grunnleggende prinsipp i enhver rettsstat. Det overordnede hensynet bak uskyldspresumsjonen er at ingen skal bli uskyldig dømt. Selv om uskyldspresumsjonen ikke kan gi noen garanti for at ingen blir uskyldig dømt, setter den en standard som er med på å forhindre at uskyldige dømmes.⁴⁸ Videre skal uskyldspresumsjonen verne om omdømmet til mistenkte i en straffesak og forhindre at allmennheten oppfatter vedkommende som skyldig når hen ikke er det. Uskyldspresumsjonen skal begrense skyldkonstaterende uttalelser fra påtalemyndigheten og andre offentlige representanter.⁴⁹

Uskyldspresumsjonen gjelder gjennom hele prosessen, helt frem til domfellelse finner sted eller til forelegg er vedtatt, og så lenge det er en offentlig representant som omtaler saken. Den gjelder også etter frifinnelse, enten frifinnelse skjer på vanlig måte eller som følge av gjenåpning. På denne måten setter uskyldspresumsjonen grenser for hva en representant fra det offentlige, eksempelvis påtalemyndigheten og domstolene, kan uttale seg om skriftlig og muntlig i forbindelse med en sak. Uskyldspresumsjonen er også førende når det kommer til beviskravet i straffesaker.⁵⁰

EMD har uttalt følgende om innholdet i uskyldspresumsjonen i EMK artikkel 6 nr. 2:

«Paragraph 2 (art. 6-2) embodies the principle of the presumption of innocence. It requires, inter alia, that when carrying out their duties, the members of a court should not start with the preconceived idea that the accused has committed the offence charged; the burden of proof is on the prosecution, and any doubt should benefit the accused. It also follows that it is for the prosecution to inform the accused of the case that will be made against him, so that he may prepare and present his defence accordingly, and to adduce evidence sufficient to convict him.»⁵¹

---

⁴⁸ Aall (2003) s. 249.

⁴⁹ Pedersen (2006) s. 261.

⁵⁰ Øyen (2023) s. 44.

⁵¹ Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain avsnitt 77.

Som sitatet viser, inneholder uskyldpresumsjonen en rekke elementer. EMD har gjennom praksis oppstilt fem rettssetninger som er utledet av uskyldpresumsjonen. For det første er det påtalemyndigheten som har bevisbyrden, og påtalemyndigheten har også en bevisføringsplikt. For det andre setter uskyldpresumsjonen en standard for beviskravet. Tvilen skal komme tiltalte til gode, og faktum må være bevist utover enhver rimelig tvil. For det tredje begrenser uskyldpresumsjonen adgangen til objektive straffbarhetsvilkår. For det fjerde setter uskyldpresumsjonen en begrensning når det gjelder uttalelser om skyld etter at en person er frikjent i en straffesak, herunder frifinnelse etter gjenåpning. Og for det femte begrenser den offentlige representanters adgang til å uttale seg om straffeskyld før skyldspørsmålet er avgjort.⁵²

2.4 Objektivitetskravet

Objektivitetskravet er et viktig overordnet krav i straffeprosessen. Objektivitet innebærer å treffe avgjørelser som er basert på upartiske og saklige fakta.⁵³ Kravet til objektivitet fremgår av straffeprosessloven § 55 andre ledd, hvor det heter at «[p]åtalemyndighetens tjenestemenn skal opptre objektivt i hele sin virksomhet». I tillegg fremgår det eksplisitt av straffeprosessloven § 226 tredje ledd at «[e]tterforskningen skal være objektiv», og at den skal søke å klarlegge både det som taler mot mistenkte og det som taler til fordel for mistenkte. Politiet og påtalemyndigheten har en altså en *plikt* til å holde seg objektive. Objektivitet i alle ledd er svært viktig for å sikre en rettferdig og god rettergang, og for å unngå justisfeil.

Selv om kravet til objektivitet ikke fremgår direkte av EMK, har det en tett sammenheng med kravet til rettferdig rettergang, rett til kontradiksjon og innsyn i sakens opplysninger, partslikhetsprinsippet og uskyldpresumsjonen etter artikkel 6. Rettergangen er neppe rettferdig dersom objektivitetsplikten ikke overholdes. EMD har i en rekke avgjørelser påpekt at objektivitetskravet er helt grunnleggende for kravet til offentlig og effektiv etterforskning, og at mangel på objektivitet har medført brudd på statenes straffeforfølgningsplikter etter EMK.⁵⁴ EMD har uttalt at avgjørelser som treffes under etterforskningen skal være «based on thorough, objective and impartial analysis of all relevant elements».⁵⁵

Formålet med objektivitetskravet er at uskyldige ikke skal utsettes for straff eller unødig mistanke. Politiet og påtalemyndigheten har langt større muligheter for å fremskaffe bevis enn det en mistenkt og hens forsvarer har. En mistenkt person er helt avhengig av at etterforskningen

---

⁵² Pedersen (2006) s. 258-259.

⁵³ Riksadvokaten (2018) punkt 4.7.1.

⁵⁴ Kjelby (2023) s. 323.

⁵⁵ Nachova and others v. Bulgaria punkt 113.

er objektiv, da hen selv ikke har samme mulighet til å stille midler til rådighet for etterforskning.⁵⁶ Mistenkte er den svake part i møte med påtalemyndigheten, og objektivitetskravet er derfor en viktig rettssikkerhetsgaranti for mistenkte.

Det overordnede målet med etterforskningen er å få frem sannheten, ikke å straffe en bestemt person. Objektivitet er avgjørende for å få frem sannheten. Alle handlinger og avgjørelser som gjøres i etterforskningsfasen, må gjøres med mål om sannhet. Dette målet om å avdekke sannheten kalles den materielle sannhets prinsipp.⁵⁷ Prinsippet uttrykkes i straffeprosessloven § 294, hvor det fremgår av første setning at «[r]etten skal på embets vegne våke over at saken blir fullstendig opplyst.» Tanken er at straffesaken skal få et objektivt riktig resultat. Etterforskningen skal søke å avdekke det sanne forhold og det virkelige hendelsesforløp. Den materielle sannhets prinsipp er et grunnleggende ideal for straffesaksbehandlingen som verner mistenkte mot uriktig tiltale og domfellelse.⁵⁸ Dersom etterforskning gjøres med sikte på å straffe en bestemt person, er det i strid med både uskyldspresumsjonen og objektivitetsprinsippet.⁵⁹

Objektivitetskravet gjør seg gjeldende på to måter. For det første gjelder kravet for hvordan tjenestepersoner opptrer, og deres subjektive holdninger til saken. For det andre gjelder objektivitetskravet for hvordan saken behandles objektivt sett, blant annet hvordan opplysninger innhentes og vurderes.⁶⁰ I Riksadvokatens rundskriv om kvalitetskrav til straffesaksbehandlingen i politiet og ved statsadvokatembetene er innholdet i objektivitetskravet nærmere beskrevet:

«Kravet til objektivitet innebærer at saksbehandlingen skal være faglig fundert og ikke styrt av empatier, følelser, usaklig påvirkning fra andre offentlige myndigheter eller politiske eller private interesser. Likeledes skal den være nøytral og upartisk i den forstand at man skal avdekke og vurdere både det som svekker og styrker mistanken mot en antatt gjerningsperson.»⁶¹

Her ser man også en todeling av innholdet i objektivitetskravet. For det første skal tjenestepersoner ikke la seg påvirke av følelser og ytre faktorer. Og for det andre kreves det objektivitet i form av at man ser på begge sider av saken, og trekker fram både det som styrker og det som svekker en hypotese.

---

⁵⁶ Øyen (2023) s. 157.

⁵⁷ Kjelby (2015) s. 84.

⁵⁸ Kjelby (2015) s. 85.

⁵⁹ Øyen (2023) s. 157.

⁶⁰ Kjelby (2023) s. 320-321.

⁶¹ Riksadvokaten (2018) punkt 4.7.1.

Objektivitetskravet er en ufravikelig rettssikkerhetsgaranti, og gjelder i alle ledd av straffesaksbehandlingen. Fra mistanke om straffbart forhold til domfellelse, samt ved saker om gjenåpning. Alle som er involvert i politi- og påtalemyndighetens håndtering av straffesaker, er pliktige til å påse at objektivitetskravet ivaretas til enhver tid.⁶²

Kravet til objektivitet må forstås slik at man skal etterstrebe å opptre så objektivt og upartisk som mulig.⁶³ Men å forholde seg objektivt kan være svært utfordrende for mennesker, da vi har et indre behov for å forsvare eget standpunkt.⁶⁴ For selv om etterforskningen i teorien skal være objektiv, er det vanskelig å sikre dette hundre prosent ettersom det er menneskelig å jobbe for å styrke sin egen hypotese. Johs Andenæs skriver følgende om objektivitet:

*«Men det er klart at for en ivrig etterforsker er det ikke alltid lett å tilfredsstille den ideale fordring om fullstendig objektivitet. Har han først gjort seg opp en mening om saken, er det ikke mer enn menneskelig at hans interesse særlig vil være rettet mot alt som kan tjene til å styrke hans hypotese».*⁶⁵

2.5 Beviskravet i straffesaker

Beviskrav er de betingelser, eller den grad av sannsynlighet, som må foreligge for at et faktum skal kunne legges til grunn for en avgjørelse.⁶⁶ Beviskravet i straffesaker er ulovfestet, men er sikker rett. Som nevnt under punkt 2.2, kan beviskravet utledes av uskyldspresumsjonen. I forarbeidene til Grunnloven § 96 andre ledd om uskyldspresumsjonen uttales følgende:

*«Den foreslåtte formuleringen til ny § 96 annet ledd vil ikke gå lenger enn det som allerede følger av gjeldende rett. Formuleringen vil i stedet oppsummere i én setning de ulike sidene ved uskyldspresumsjonen, herunder særlig at rimelig tvil skal komme tiltalte til gode.»*⁶⁷

For skyldspørsmålet i straffesaker gjelder et svært høyt beviskrav. For at noen skal kunne straffes, må det være bevist utover enhver rimelig og fornuftig tvil. Sagt på en annen måte, skal «all rimelig og forstandig tvil komme den tiltalte til gode.»⁶⁸ Beviskravet er også beskrevet av Høyesterett som et krav om «tilnærmet sikkerhet».⁶⁹ Det betyr at det faktum som legges til grunn

---

⁶² Riksadvokaten (2018) punkt 4.7.2.

⁶³ Bjercknes (2018) s. 17.

⁶⁴ Rachlew (2015) s. 227.

⁶⁵ Andenæs (2000) s. 285.

⁶⁶ Kjelby (2015) s. 104 og Aall (2015) s. 461.

⁶⁷ Dok 16 (2011-2012) s. 130.

⁶⁸ Rt. 2008 s. 1659 avsnitt 17.

⁶⁹ Rt. 2008 s. 1409, avsnitt 40.

må være opp mot hundre prosent sikkert. Høyesterett har omtalt beviskravet som «et grunnleggende prinsipp i straffeprosessen», «en bærebjelke i straffeprosessen» og «et gammelt og grunnleggende rettsideal». ⁷⁰

Begrunnelsen for det strenge beviskravet er å beskytte tiltalte og hindre at uskyldige dømmes. Ved å sette et høyt krav til bevis unngår man i større grad at uskyldige blir dømt, selv om det kanskje fører til at flere skyldige blir frifunnet. Høyesterett har uttalt følgende i storkammerdommen i Rt. 2008 s. 1409, avsnitt 40:

«I straffesaker stilles det i utgangspunktet krav om tilnærmet sikkerhet, og det er vanlig å si at rimelig tvil skal komme tiltalte til gode. Kravet om tilnærmet sikkerhet er etablert til beskyttelse av tiltalte. For å forhindre at uskyldige dømmes, godtar man – i retning av frifinnelse – flere uriktige avgjørelser enn hva et krav om sannsynlighetsovervekt ville lede til.»

Beviskravet gjelder for alle de fire straffbarhetsvilkårene, inkludert de lovfestede og ulovfestede straffefritaksgrunnene. ⁷¹ I første rekke gjelder beviskravet de faktiske forholdene som har betydning for skyldspørsmålet. Dette inkluderer vurderingen av forsett og andre subjektive straffbarhetsvilkår, samt spørsmålet om tilregnelighet. Når det gjelder det objektive straffbarhetsvilkåret, er det noen nyanser i hvor strengt beviskravet er. Beviskravet begrenser seg til å fastsette det faktum som er nødvendig og tilstrekkelig for å avgjøre skyldspørsmålet. Dette medfører at det er det samlede bevisbildet som skal vurderes, og ikke ett og ett bevis. Det er uten betydning om det foreligger ett eller flere usikre bevis, så lenge det samlede bevisbildet fører til at det ikke foreligger tvil om faktum. ⁷²

Beviskravet i straffesaker skiller seg vesentlig fra beviskravet i sivile saker. I sivile saker er det som hovedregel tilstrekkelig med sannsynlighetsovervekt for at et faktum skal legges til grunn. ⁷³ Den store forskjellen på beviskravene i straffesaker og sivile saker innebærer at en person kan frifinnes for straff, men idømmes erstatningsansvar for samme handling. Dette er i utgangspunktet godtatt, men kan i noen tilfeller være problematisk i forhold til uskyldspresumsjonen. ⁷⁴

---

⁷⁰ Rt. 2010 s. 89 avsnitt 9, Rt. 2005 s. 1353 avsnitt 14 og Rt. 1998 s. 1945 på s. 1947.

⁷¹ Rt. 2008 s. 1659 avsnitt 17.

⁷² Øyen (2023) s. 424-426.

⁷³ Blant annet Rt. 1992 s. 64.

⁷⁴ Eksempelvis Y v. Norway.

Beviskravet har tett sammenheng med prinsippet om fri bevisbedømmelse og påtalemyndighetens bevisbyrde. Prinsippet om fri bevisbedømmelse innebærer at loven ikke stiller noen krav til bevisets art, kvantitet, kvalitet eller vekt. I prinsippet kan derfor påtalemyndigheten fremlegge hva som helst som bevis. Dette modifieres likevel noe av uskyldspresumsjonen og av enkelte normer som er oppstilt i rettspraksis. Videre innebærer prinsippet om fri bevisbedømmelse at det heller ikke stilles lovbundne krav til hvordan bevisene skal bedømmes. Den eneste begrensningen når det kommer til bevisvurderingsmetode er at bevisene skal bedømmes med mål om den materielle sannhet. Prinsippet om fri bevisbedømmelse er ulovfestet, og er så grunnleggende at det ble sett på som overflødig å inkludere det i straffeprosessloven 1981.⁷⁵

Påtalemyndighetens bevisbyrde går ut på at det er påtalemyndighetens ansvar å bevise at tiltalte er skyldig, og at tvil ved bevisbedømmelsen skal gå utover påtalemyndigheten. Dette har direkte sammenheng med at tvil om faktum skal komme tiltalte til gode. At det er påtalemyndigheten som har bevisbyrden, følger av det alminnelige prosessuelle utgangspunktet om at det er sak søker som har bevisbyrden. I offentlige straffesaker vil dette alltid være påtalemyndigheten.⁷⁶ Påtalemyndighetens bevisbyrde omtales gjerne som «den alminnelige bevisbyrderegulering i straffeprosessen».⁷⁷

---

⁷⁵ Kjelby (2015) s. 103-104.

⁷⁶ Kjelby (2015) s. 107.

⁷⁷ Rt. 2008 s. 1659 avsnitt 20-21.

3 FAKTORER SOM KAN FØRE TIL JUSTISFEIL

3.1 Introduksjon

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for noen av faktorene som kan føre til justisfeil. Som nevnt under punkt 1.2, omfatter justisfeil *alle* feil som har betydning for utfallet i en sak. Jeg har valgt å fokusere på faktorer som kan føre til mer alvorlige justisfeil, som ofte går igjen i justisfeil-saker, og som har hatt betydning for utfallet i de sakene jeg skal gjennomgå i kapittel 4.

3.2 Bekreftelsesfeller og tunnelsyn

Alle beslutninger som tas i en straffesak, er basert på menneskelige vurderinger. Derfor er den største utfordringen for rettsikkerheten i straffesaker såkalte kognitive forenklingsstrategier.⁷⁸ Kognitive forenklingsstrategier vil si at mennesket tar «snarveier» for å finne opplysninger som støtter det vi allerede antar, og bortforklare eller ignorere det som ikke passer med våre antagelser. Slike forenklinger oppstår så snart vi har gjort oss opp en mening om noe, og det skjer helt ubevisst. Mennesket har et indre behov for å forsvare eget standpunkt. Derfor blir det naturlig for oss å legge større vekt på informasjon som taler for vårt standpunkt, enn det som taler imot.⁷⁹

«Når ressursene settes inn på å underbygge heller enn å undergrave sin egen forklaring, er faren større for at den er gal, enn når det motsatte skjer.»⁸⁰

Som redegjort for i punkt 2.3, er det et krav at etterforskningen skal være objektiv, jf. straffeprosessloven. § 55 andre ledd og 226 tredje ledd. Forskning viser imidlertid at det ikke er mulig for mennesker å forholde seg hundre prosent objektiv.⁸¹ Dette skyldes psykologiske mekanismer som styrer oss enten vi vil eller ikke. En del av hjernens naturlige funksjon er å søke bekreftelser fremfor avkreftelser av det vi allerede antar. Dette kalles bekreftelsesfeller. Bekreftelsesfeller gjør at vi blir mer effektive, og hjelper oss å ta avgjørelser i hverdagen. Under etterforskning, derimot, kan slike bekreftelsesfeller ha alvorlige konsekvenser. Tvetydig informasjon blir tolket til fordel for hypotesen, selv om denne informasjonen like godt kunne vært et bevis i motsatt retning. Når man havner i en bekreftelsesfelle, er det vanlig å få tunnelsyn. Tunnelsyn vil si at man blir blind for all informasjon som ikke støtter egen hypotese, og at funnene man gjør blir tolket slik at de samsvarer med hypotesen.⁸²

---

⁷⁸ Rachlew (2015) s. 227 med videre henvisninger.

⁷⁹ Magnussen (2017) s. 293 og Strand (2017) – intervju med Asbjørn Rachlew.

⁸⁰ Bjerknes (2010) s. 55.

⁸¹ Jakobsen (2018) s. 84 med videre henvisninger.

⁸² Magnussen (2017) s. 294-295.

Bekreftelsesfeller og tunnelsyn kan ses i sammenheng med Kahnemans to tanke-systemer. I følge Kahneman har mennesker - meget forenklet beskrevet - to ulike måter å tenke på. Disse to tanke-systemene kaller han System 1 og System 2. System 1 går ut på rask og automatisk tenking som skjer helt ubevisst, og hjelper oss å ta enkle beslutninger. System 2 er en mer langsom tenkemåte som krever mer konsentrasjon og bevissthet. System 2 bruker vi når vi skal ta større avgjørelser og løse komplekse problemer.⁸³ Sjansen for å havne i en bekreftelsesfelle eller få tunnelsyn er større når man er i System 1 ettersom tenkingen skjer automatisk og ubevisst. I etterforskningssammenheng bør tenkingen foregå i System 2 for å sikre forsvarlig etterforskning og unngå at hjernen tar snarveier.

Sjansen for å havne i bekreftelsesfeller eller få tunnelsyn, blir større ved tidspress.⁸⁴ Politiet blir ofte utsatt for et stort tidspress under etterforskningen. Hensynet til fornærmede, pårørende og offentligheten tilsier at saker bør oppklares fort. Media utsetter også ofte politiet for et stort press, spesielt i mer alvorlige saker med tett mediedekning. Baneheia-saken er et eksempel på en sak hvor media var med på å legge press på politiet. Videre kan personlig engasjement og prestisje hos etterforskerne være med på å øke sjansen for å havne i bekreftelsesfeller. Det er viktig at det blir stilt kritiske spørsmål underveis i prosessen, og at noen utfordrer hypotesene våre.⁸⁵ Jo tidligere politiet under etterforskningen gjør seg opp en mening om hvem som er den skyldige, jo større er risikoen for tunnelsyn og bekreftelsesfeller.⁸⁶

Når etterforskningen er preget av tunnelsyn og bekreftelsesfeller, smitter dette over til påtalemyndigheten og domstolene.⁸⁷ Domstolene er under bevisvurderingen avhengig av at etterforskningen har klarlagt både det som taler til fordel for og det som taler mot mistenkte.⁸⁸ Dersom etterforskningen ikke oppfyller kravet til objektivitet, men er preget av bekreftelsesfeller og tunnelsyn, vil ikke retten ha et fullt og nyansert bevisbilde å vurdere saken ut fra.

Det kan også ha betydning for utfallet i saken dersom også vitner, sakkyndige, lekdommere eller mediene går i bekreftelsesfeller. Dette kan ha stor innvirkning på de som skal ta den avgjørende beslutningen i straffesaken. For eksempel, blir uttalelser fra rettsmedisinske sakkyndige ofte tillagt svært mye vekt i retten. Det kan derfor ha store konsekvenser hvis den sakkyn-

---

⁸³ Kahneman (2011).

⁸⁴ Rachlew (2009) s. 23 med videre henvisninger.

⁸⁵ NRK (2020) – uttalelse fra Ellen Wessel.

⁸⁶ Bratholm (2008b) s. 220.

⁸⁷ Bratholm (2008b) s. 220.

⁸⁸ Straffeprosessloven § 226 tredje ledd.

dige vurderingen er preget av tunnelsyn. Et annet eksempel er at media kommer med informasjon som gir etterforskerne en moduskandidat, eller at lekdommere blir farget av det de leser i media og at dette påvirker avgjørelsen av skyldspørsmålet.⁸⁹

3.3 Feil ved avhør

Avhør er den mest brukte etterforskningsmetoden til politiet, og er ofte det viktigste beviset i straffesaker. Det er derfor svært viktig at avhørene blir gjennomført på rett måte for å innhente mest mulig korrekt informasjon. Feil ved avhørene kan ha stor betydning for den videre etterforskningen, samt for domfellelsen. Det finnes en rekke grunner for at et avhør blir misledende.⁹⁰ Et misledende avhør kan for eksempel skyldes at spørsmål blir stilt på feil måte (for eksempel ledende spørsmål) eller at den som blir avhørt husker feil eller med vilje oppgir en uriktig forklaring.

Politiets adgang til å ta avhør er hjemlet i straffeprosessloven § 230 første ledd. Som utgangspunkt har ikke mistenkte, vitner eller sakkyndige forklaringsplikt overfor politiet. Vitner har imidlertid en forklaringsplikt overfor domstolene, jf. § 108. Denne forklaringsplikten gjelder så lenge det ikke foreligger grunnlag for fritak eller forbud mot forklaring.

Tidligere brukte politiet tilståelsesfokuserte avhørsmetoder. Målet med avhørene var da å få frem en tilståelse og få bekreftet det man allerede antok. Politiet jobbet ut fra én hypotese, og avhøret gikk ut på å få en bekreftelse på denne hypotesen.⁹¹ Ved å bruke en slik avhørsmetode, er det stor sannsynlighet for at man går i bekreftelsesfellen. Et eksempel på en sak der tilståelsesfokusert avhørsteknikk har ført til at en uskyldig ble dømt, er i Karmøy-saken.⁹² Fetteren til den drepte ble utsatt for lange, manipulative avhør og tilsto til slutt å ha begått drapet. Han ble dømt i tingretten, men frikjent av lagmannsretten. Saken førte til gransking av det norske politiets avhørsmetoder. Det ble gjort flere endringer i norsk politi, og det ble blant annet innført en ny avhørsmetode.⁹³ Denne avhørsmetoden vil jeg komme tilbake til i punkt 5.2.

Dagens avhørsmetode er hypotesedrevet, og målet er å få frem all relevant informasjon. Det vil si at politiet jobber med alternative hypoteser allerede før avhørene starter.⁹⁴ Ved å tenke ut forskjellige hypoteser i forkant, er etterforskerne mer åpne for ulike forklaringer, og det reduserer risikoen for tunnelsyn og bekreftelsesfeller. Hypotesetesting i avhør ivaretar også uskyldspresumsjonen i større grad enn tilståelsesfokuserte avhørsmetoder.

---

⁸⁹ NRK (2020) – uttalelse fra Ellen Wessel.

⁹⁰ Rachlew (2015) s. 225.

⁹¹ Rachlew (2015) s. 231.

⁹² TKARM-1997-539 og LG-1998-260-2.

⁹³ Rachlew (2015) s. 232-233.

⁹⁴ Rachlew (2015) s. 225.

Andre feil ved et avhør som kan ha betydning for utfallet i saken, er når kravene som stilles til et avhør ikke blir fulgt. Eksempler på dette er at forsvarer ikke er til stede under avhøret, at det ikke blir brukt tolk i tilfeller hvor det er nødvendig, at den som blir avhørt ikke får forklart sine rettigheter, eller at den som blir avhørt ikke får tilstrekkelig med mat og hvile under avhørene. Videre er lyd- og videoopptak viktig for å sikre at avhøret blir gjennomført på en forsvarlig måte, særlig i alvorlige saker.⁹⁵

3.4 Feil ved vitneforklaringer

Studier viser at den største årsaken for at uskyldige dømmes i USA, er at vitner har identifisert feil person som gjerningsperson. I hele åtte av ti saker hvor uskyldige ble dømt, hadde vitner identifisert feil person som gjerningsperson. Videre var det gitt falske vitneforklaringer i tjue prosent av sakene.⁹⁶ Dette har sammenheng med hvilken avhørsmetode politiet benytter seg av, men også vitnenes hukommelse.

Vitnepsykologisk forskning viser at vi ikke kan stole like mye på vitner som vi gjør. Dette skyldes blant annet at hukommelsen er dårligere enn vi tror. Dagligdagse ting glemmes fortere enn mer dramatiske hendelser. Det kan være at vitner blander sammen hva som har skjedd eller hva de har sett, eller at de husker ting som aldri har skjedd. Noen ganger skapes falske minner. Falske minner er «at vi får realistiske ektefølte minner om opplevelser vi ikke har hatt». Hukommelsen svekkes mer og mer over tid, og påvirkes i stor grad av etterfølgende informasjon. Hjernen redigerer og konstruerer minnene våre etter ytre påvirkninger. Dette kan blant annet skje ved samtaler med andre vitner, eller ved at det blir stilt ledende spørsmål.⁹⁷

En viktig side ved vitnepsykologien er hvordan politiet/påtalemyndigheten og retten oppfatter og bedømmer vitnene og deres forklaringer. I mange saker er det mangel på tekniske bevis, og vitneforklaringer blir da de mest sentrale bevisene. Hvordan vitnenes troverdighet blir vurdert kan være avgjørende for riktig resultat og for å unngå justisfeil.⁹⁸ I denne forbindelse viser Magnussen til internasjonal forskning av vurderinger som foretas i retten og skriver at:

«[...] umiddelbare inntrykk av fornærmedes, vitners og tiltaltes troverdighet vil påvirke alle senere vurderinger av materiale som legges frem i retten og påvirke hvilke spørsmål som blir stilt til fornærmede og vitner. Tunnelsynet kan bevirke at informasjon som ikke

---

⁹⁵ Påtaleinstruksen (Forskrift 28. juni 1985 nr. 28 om ordningen av påtalemyndigheten) kapittel 8.

⁹⁶ Rachlew (2009) s. 13 og 15 med henvisning til The Innocence Project.

⁹⁷ Wessel (2023) s. 13-14.

⁹⁸ Wessel (2023) s. 61-62.

*stemmer eller tvetydig informasjon blir oversett, hvilket kan lede til feil konklusjoner om sannsynlighet for skyld».*⁹⁹

3.5 Falske tilståelser

I over 20 prosent av straffesaker i USA der uskyldige dømmes, har den uskyldige avgitt en falsk tilståelse.¹⁰⁰ En falsk tilståelse er når en uskyldig person tilstår å ha begått en kriminell handling hen ikke har begått. Falske tilståelser kan deles inn i tre kategorier; kapitulerende, internaliserende og frivillige. *Kapitulerende falske tilståelser* er når mistenkte føler seg presset til å tilstå, gjerne for å komme seg ut av den ubehagelige situasjonen ved avhør. *Internaliserende falske tilståelser* er når mistenkte selv tror at hen har gjort den aktuelle hendelsen, ofte på grunn av falske minner som har blitt fremkalt i avhør. *Frivillige falske tilståelser* er ofte motivert av at mistenkte har et stort oppmerksomhetsbehov, og heller ønsker den negative oppmerksomheten som følger med en tilståelse, enn å bli møtt med likegyldighet. Frivillige falske tilståelser kan også bunne i et behov for selvstraff eller for å beskytte den egentlige forbryteren.¹⁰¹

I dag har man en del kunnskap om hva som kan øke risikoen for at noen avgir en falsk tilståelse. Dette kan blant annet ha med avhørsteknikken som blir brukt eller personlighetstypen til mistenkte å gjøre. Det man imidlertid ikke vet like mye om, er hvorfor det ikke blir avslørt at en tilståelse er falsk, og hvorfor og hvordan det påvirker bevisvurderingen til påtalemyndigheten og retten. De som falskt tilstår, har ofte detaljerte forklaringer på hva som har skjedd og hvordan lovbruddet er begått. Bakgrunnen for disse detaljerte forklaringene kan være at politiet bevisst eller ubevisst lekker konfidensiell informasjon om hva som har skjedd og hvordan under avhørene. En annen forklaring kan være at den egentlige gjerningspersonen har lekket denne informasjonen.¹⁰²

Et problem med falske tilståelser er at påtalemyndigheten og retten ikke kjenner til hvordan avhørene ble gjennomført, og dermed ikke har alle forutsetninger for å vurdere risikoen for at tilståelsen er falsk. Dette problemet blir enda større når lekkning av informasjon skjer ubevisst. Studier viser at i 95 prosent av sakene med falske tilståelser, må den uskyldige ha fått informasjon om saken som ikke var tilgjengelig for offentligheten. Denne informasjonen må i all hovedsak ha blitt lekket av politiet. Når påtalemyndigheten eller retten da legger til grunn at politiet ikke har lekket slik informasjon, er risikoen stor for at tilståelsen blir vurdert som sann på grunn av de unike detaljene i forklaringen.¹⁰³ En måte å sikre seg at avhørene blir gjennomført

---

⁹⁹ Magnussen (2017) s. 294 med videre henvisninger.

¹⁰⁰ Rachlew (2009) s. 13-14 med henvisning til The Innocence Project. I Norge har vi ikke tall på dette.

¹⁰¹ Kassin (2010) s. 14-15.

¹⁰² Rachlew (2015) s. 247 og Stridbeck (2015) s. 268.

¹⁰³ Rachlew (2015) s. 247 med henvisning til The Innocence Project.

på en forsvarlig måte uten at det har blitt lekket informasjon, er å ta videoopptak av avhørene. På denne måten vil retten ha bedre forutsetninger for å gjennomskue en falsk tilståelse.

En tilståelse blir tillagt mye vekt, både ved påtaleavgjørelser og ved bevisvurderingen i retten. Tilståelsen må likevel ses i sammenheng med det øvrige bevisbildet, og det må foretas en helhetlig vurdering av om bevisene underbygger tilståelsen.¹⁰⁴ Det er flere ting man kan se etter for å avsløre om en tilståelse er falsk. For eksempel kan en falsk tilståelse avsløres dersom det foreligger nye DNA-spor som utelukker den mistenkte, nye alibi-vitner, ny dokumentasjon, sakkyndige uttalelser som gir grunn for å tvile på tilståelsen, feil ved forklaringen, andre som har tilstått, eller bevis på at den påståtte straffbare handlingen ikke har skjedd.¹⁰⁵

3.6 Feil ved sakkyndigvurderinger

I Norge gjelder prinsippet om fri bevisbedømmelse, som innebærer at dommeren nokså fritt kan velge metode for bevisbedømmelsen og mer eller mindre fritt kan fastsette bevisenes verdi. Prinsippet om fri bevisbedømmelse begrenses til at dommerne er forpliktet til å søke sannhet.¹⁰⁶ Etter straffeprosessloven § 294 skal retten sørge for at saken blir «fullstendig opplyst». Når tekniske bevis skal tolkes, er det ikke alltid politiet/påtalemyndigheten og retten har kunnskap til å tolke bevisene på en forsvarlig måte. Derfor er det vanlig at politiet/påtalemyndigheten og retten benytter seg av sakkyndige. En sakkyndig er en person med spesielt gode fagkunnskaper innenfor et spesifikt område, som på bakgrunn av denne kunnskapen kan vurdere og veilede angående det aktuelle beviset.¹⁰⁷ Uttalelser fra sakkyndige blir ofte, av gode grunner, tillagt mye vekt ved bevisvurderingen. Det forventes at de vurderinger og uttalelser som blir gitt av sakkyndige, er basert på faglig funderte resonneringer. Dessverre er ikke dette alltid tilfelle.¹⁰⁸ Rognum har uttalt følgende om rettsmedisinske uttalelser:

«Mange norske rettsmedisinere har doktorgrad og burde derfor være trent i kritisk vitenskapelig tankegang. De står imidlertid ofte under et press fra rettens aktører for å gi eksakte svar der metoden ikke tillater slike svar. Det kan da være en fristelse å komme med uttalelser som ikke er vitenskapelig funderte, men der man henviser til «lang erfaring» eller enkelttilfeller man har observert i sin karriere. Slike utsagn holder ikke.»¹⁰⁹

Sitatet over fra Torleiv Ole Rognum viser at uttalelser fra sakkyndige noen ganger baseres på erfaring i stedet for vitenskap. En utfordring ved bruken av sakkyndige er at enkelte sakkyndige

---

¹⁰⁴ Stridbeck (2015) s. 265.

¹⁰⁵ Stridbeck (2015) s. 269.

¹⁰⁶ Løvlie (2015) s. 537 og domstolloven § 141, jf. § 100.

¹⁰⁷ Bratholm (2008b) s. 219.

¹⁰⁸ Bratholm (2008b) s. 219.

¹⁰⁹ Rognum (2007) s. 111.

ikke har tilstrekkelige fagkunnskaper for å gjøre korrekte vurderinger ut fra det faktum som foreligger. Hvis den sakkyndige i slike tilfeller ikke gir uttrykk for usikkerhet, kan det ha store konsekvenser.¹¹⁰

De rettslige aktørene skal etterprøve det som kommer frem i de sakkyndige uttalelsene. Det har blitt rettet kritikk mot at rettslige aktører lener seg for mye på de sakkyndige uttalelsene, uten å etterprøve innholdet. Dette gjelder spesielt i de tilfellene der den sakkyndige har fått mandat til å gjøre rettslige subsumsjoner.¹¹¹ Retten skal ta selvstendig stilling til hvorvidt den sakkyndiges vurdering skal brukes. Ofte vil ikke retten ha noe annet å bygge sine vurderinger på, og i realiteten blir derfor ofte skyldspørsmålet avgjort av sakkyndige, ikke av retten.¹¹²

Informasjonen om saken som blir sendt til den sakkyndige, kan være mangelfull eller ikke tilstrekkelig. Uten riktig eller nok informasjon vil det være fare for feil ved den sakkyndige uttalelsen. I noen saker er det også uenighet om informasjonsgrunnlaget, og det vil da være enda vanskeligere å gi en god sakkyndig uttalelse.¹¹³ I tillegg blir det ekstra vanskelig i saker hvor de sakkyndige kommer med motstridende konklusjoner. Det blir da opp til retten å vurdere hvilken av de sakkyndige uttalelsene de fester mest lit til. Et eksempel på slike motstridende sakkyndige uttalelser så vi i 22.juli-saken ved vurderingene av terroristens tilregnelighet. Ved de første sakkyndige vurderingene, kom de sakkyndige til at han ikke var tilregnelig på gjerningstidspunktet, mens de senere sakkyndige vurderingene konkluderte med at terroristen var tilregnelig. Retten la til grunn at terroristen var tilregnelig på gjerningstidspunktet.¹¹⁴

Videre kan det oppstå misforståelser mellom de rettslige aktørene og de sakkyndige. De sakkyndige uttalelsene kan misforstås av politiet/påtalemyndigheten og retten, og motsatt, kan de sakkyndige misforstå hva de rettslige aktørene vil ha svar på. Det kan dreie seg om misforståelse knyttet til innholdet eller betydningen uttalelsen har for den konkrete saken. Misforståelser kan blant annet skyldes at den sakkyndige har en annen språkbruk enn de rettslige aktørene. Når det gjelder betydningen en uttalelse har for den konkrete saken, kan det være at retten legger større vekt på uttalelsen enn de burde. Ofte blir sakkyndige spurt hvorvidt noe er teoretisk mulig, eller hvor stor sannsynlighet det er for noe. Hvis retten da legger det teoretiske svaret ukritisk til grunn, og anvender det direkte på saken, kan det medføre feil i den konkrete saken.¹¹⁵

---

¹¹⁰ Løvlie (2015) s. 556.

¹¹¹ Løvlie (2015) s. 559.

¹¹² Eskeland (2008b) s. 150.

¹¹³ Løvlie (2015) s. 552.

¹¹⁴ TOSLO-2011-188627-24.

¹¹⁵ Løvlie (2015) s. 560.

Det er viktig at den sakkyndige er uavhengig av partene og objektiv i forhold til saken. Det følger av straffeprosessloven § 142 første ledd at det ikke bør oppnevnes en sakkyndig som ville vært inhabil som dommer etter domstolloven § 106 eller § 108. Etter bestemmelsens andre ledd bør heller ikke de sakkyndige i en sak stå i et avhengighetsforhold til hverandre. Habilitetskravene er ikke absolutte. Dette begrunnes i at det i noen saker nærmest vil være umulig å få oppnevnt en uavhengig sakkyndig.¹¹⁶ Det kan særlig stilles spørsmål til objektivitet ved partsoppnevnte sakkyndige, da partene kan oppnevne egne sakkyndige som de selv velger. Med partsoppnevnte sakkyndige følger det en ekstra risiko for at de sakkyndige uttalelsene ikke nødvendigvis er objektive, selv om de kanskje fremstår som objektive.¹¹⁷

---

¹¹⁶ Løvlie (2015) s. 542 og 558.

¹¹⁷ Stridbeck (2016).

4 TRE ILLUSTRERENDE SAKER

4.1 Introduksjon

4.1.1 Valg av saker

I dette kapitlet vil jeg gi en gjennomgang av tre eksempelsaker hvor det har gått så galt som det kan gå i en straffesak; en uskyldig har blitt dømt. De tre sakene jeg har valgt er sakene mot Per Liland, Fritz Moen og Viggo Kristiansen. Alle tre ble idømt mange års fengselsstraff for forbrytelser de ikke har begått, og sakene er blant de største rettsskandalene og verste justisfeil-sakene vi har stått overfor i Norge. Grunnen til at jeg har valgt disse tre sakene er at sakene har til felles at det gjelder svært alvorlige lovbrudd, og at alle sakene har endt med frifinnelse etter gjenåpning. Liland-saken ble gjenåpnet under den gamle ordningen for gjenåpning (gjenåpning i domstolene), Baneheia-saken ble gjenåpnet under den «nye» ordningen (Gjenopptakelses-kommisjonen), en av Moen-sakene ble gjenåpnet under den gamle ordningen, og en av dem ble gjenåpnet under den nye ordningen.

4.1.2 Om gjenåpning av straffesaker, herunder om Gjenopptakelseskommisjonen

Ettersom alle de tre sakene har ført til frifinnelse etter gjenåpning, er det hensiktsmessig å gi en kort redegjørelse for hva det innebærer at en sak blir gjenåpnet, og hva som skal til for at en sak kan gjenåpnes. For ordens skyld bemerkes det at det er de samme materielle reglene som gjelder for gammel og ny ordning for gjenåpning.

Gjenåpning innebærer at en sak som allerede er avgjort ved rettskraftig dom, blir behandlet på nytt, helt eller delvis. Gjenåpning blir aktuelt når en avgjørelse ikke lenger kan ankes eller om-gjøres. Hensynet bak reglene om gjenåpning er å forhindre at uriktige domfellelser blir stående. På denne måten er gjenåpningsinstituttet en siste mulighet for å endre en uriktig domfellelse.¹¹⁸ Reglene om gjenåpning av straffesaker er nedfelt i straffeprosessloven kapittel 27. Det følger av § 389 første ledd at

«[e]n sak som er avgjort ved rettskraftig dom, kan etter begjæring av en part gjenåpnes til ny prøving når vilkårene i §§ 390-393 foreligger».

Vilkårene for gjenåpning er regulert i straffeprosessloven §§ 390-393. Gjenåpning etter § 390 gjelder både til gunst og til skade for siktede. De tre neste gjenåpningsgrunnene er delt inn etter gjenåpning til gunst for siktede og gjenåpning til skade for siktede. Gjenåpning til gunst for siktede reguleres i §§ 391 og 392. Paragraf 391 oppstiller tre alternativer som gir grunnlag for gjenåpning. Den bestemmelsen som i praksis er viktigst for gjenåpning, og som er mest relevant i forbindelse med de tre eksempelsakene, er § 391 nr. 3 om nye opplysninger. Bestemmelsens første setning slår fast at gjenåpning kan kreves:

---

¹¹⁸ Øyen (2023) s. 541-542.

«når det opplyses en ny omstendighet eller skaffes frem et nytt bevis som synes egnet til å føre til frifinnelse eller avvisning eller til anvendelse av en mildere strafferegel eller en vesentlig mildere rettsfølge.»

Regelen begrenses noe av andre punktum, men disse begrensingene har ikke betydning i denne sammenheng. Videre følger det en sikkerhetsventil av § 392 andre ledd, som bestemmer at dersom vilkårene i §§ 390 og 391 ikke er oppfylt, kan en sak gjenåpnes «når særlige forhold gjør det tvilsomt om dommen er riktig, og tungtveiende hensyn tilsier at spørsmålet om siktedes skyld blir prøvd på ny».

Når det gjelder gjenåpning til skade for siktede, er adgangen mye snevrere enn adgangen til gjenåpning til gunst for siktede, jf. § 393. Dette vil ikke bli nærmere behandlet her.

Tidligere ble gjenåpningsspørsmålet avgjort av den samme domstolen som hadde avsagt den fellende dommen. Denne ordningen førte til spekulasjoner i om «kollegiale hensyn ubevisst [...] påvirket dommernes holdning til saken».¹¹⁹ Særlig etter Liland-saken ble det diskutert hvorvidt man skulle innføre en uavhengig klageinstans for gjenåpning av straffesaker.¹²⁰ Resultatet av dette var at Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker ble opprettet i 2004. Oppgaven til Gjenopptakelseskommisjonen er å avgjøre hvorvidt en begjæring om gjenåpning skal tas til følge. Gjenopptakelseskommisjonen består av fem faste medlemmer, samt tre varamedlemmer. Lederen blir oppnevnt for en periode på syv år, mens de øvrige medlemmene blir oppnevnt for en periode på tre år. Kommisjonen er uavhengig av politiet, påtalemyndigheten og domstolene, og skal sikre at vilkårene for gjenåpning blir vurdert av en objektiv instans. Kommisjonen har ansvaret for at gjenåpningssaker blir grundig gjennomgått, og det er opp til medlemmene hvordan dette gjøres.¹²¹

4.1 Per Liland

4.1.1 Presentasjon av saken

I et hus kalt «Lille Helvete» i Fredrikstad ble to menn, John Olav L. og Håkon Edvard J., funnet drept på julaften i 1969. Mennene var brutalt drept med øks. De ble funnet med store hodeskader, og det var store mengder blod på åstedet. Samme dag som likene ble funnet, ble tre personer tilknyttet «Lille Helvete» pågrepet. «Lille Helvete» var et tilholdssted for byens alkoholikere, hvor folk kom og gikk til alle døgnets tider. Blant de tre som ble pågrepet var Per Kristian

---

¹¹⁹ St. meld. nr. 23 (1991-1992) s. 89.

¹²⁰ Eksempelvis Stridbeck (1995) s. 95.

¹²¹ Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker (u.å.).

Liland. En av de to andre var han som i dag, av noen, antas å være skyldig for drapene.¹²² Tre dager etter pågripelsen ble Liland siktet for dobbeltdrapet og varetektsfengslet. De to andre som var pågrepet ble sluppet fri, og alt fokus var nå på Liland.¹²³ 3. juli 1970 ble Liland dømt til livstid i fengsel, samt sikring i en periode på inntil 10 år.¹²⁴ Retten fant at begge drapene var begått under særdeles skjerpene omstendigheter.

4.1.2 Hvor gikk det galt?

4.1.2.1 *Drapstidspunktet – feil ved sakkyndigvurderingene*

Drapstidspunktet ble først satt til 23. eller 24. desember etter undersøkelser som ble gjort kort tid etter at de avdøde ble funnet. Etter noen dager ble det gjennomført obduksjon på Rettsmedisinsk institutt, som bekreftet at døden inntraff 23. eller 24. desember. I tiltalebeslutningen, derimot, var drapstidspunktet satt til ettermiddagen 22. desember på det ene ofret, og til ettermiddagen/kvelden samme dag for det andre ofret.¹²⁵

Hypotesen som lå til grunn for drapstidspunktet i tiltalebeslutningen var basert på tre forutsetninger. For det første var det en forutsetning at de to ofrene hadde cirka samme alkoholnivå i blodet da skadene ble påført. Det var sikkert at *begge to* var sterkt alkoholpåvirket om ettermiddagen/kvelden 22. desember. Da likene ble funnet hadde den ene 2,3 promille i alkoholnivå, mens den andre hadde null promille. Forklaringen på dette kunne være at han ene døde momentant av skadene, mens han andre hadde levd i 15-20 timer etter angrepet før døden inntraff, og at kroppen hadde forbrent alkoholen i dette tidsrommet. Den neste forutsetningen var at celleinveksten i hodeskaden tilsa at skadene teoretisk sett kunne inntruffet 22. desember. Senere sakkyndige uttalelser sa imidlertid at det nærmest er umulig å stadfeste dette uten mikroskopiske undersøkelser. Slike mikroskopiske undersøkelser ble ikke gjort. Dessuten manglet likene de typiske kjennetegnene for at de har ligget lenge. Den siste forutsetningen var at de sakkyndige antok at forskjell på dødsstivhet på de to likene betydde at de hadde ulike dødstidspunkt. Senere rettsmedisinske vurderinger har vist at dødsstivhet ikke kan være avgjørende for å fastsette dødstidspunktet.¹²⁶ De forutsetningene som lå til grunn for det nye drapstidspunktet, var altså dårlig rettsmedisinsk begrunnet, og bar preg av kunnskapsmangel.

---

¹²² Stridbeck (1995) s. 87.

¹²³ NOU 1996: 15 s. 3.

¹²⁴ Eidsivating lagmannsretts dom 3. juli 1970.

¹²⁵ NOU 1996: 15 s. 18-19.

¹²⁶ Stridbeck (1995) s. 88-89.

Tidspunktet for drapene var det vesentligste punktet i bevisførselen under hovedforhandlingen for lagmannsretten.¹²⁷ Spørsmålet var om det var mulig at drapene kunne vært begått 22. desember. Liland hadde nemlig alibi 23. og 24. desember, og 22. desember var den eneste dagen han kunne knyttes til åstedet. Rettsmedisinske sakkyndige kunne bekrefte at det var sannsynlig at drapene hadde blitt begått på et tidligere tidspunkt enn først antatt. De sakkyndige kom frem til at drapstidspunktet ikke kunne være noe senere enn på formiddagen/ettermiddagen 23. desember. Det var imidlertid 20-25 vitneobservasjonene som tilsa at begge drapsofrene var i live 23. desember, og at det var observert aktivitet i eller ved «Lille Helvete».¹²⁸ Uttalelsene fra rettsmedisinerne var så avgjørende at både aktor og dommeren oppfordret juryen til å se bort fra disse vitneobservasjonene.¹²⁹

I forbindelse med gjenåpningssaken i 1994 ble det foretatt nye rettsmedisinske vurderinger. Disse nye vurderingene bygde på akkurat det samme materialet som de første vurderingene. De sakkyndige tok sterk avstand fra det de tidligere rettsmedisinerne hadde uttalt. Det ble blant annet rettet sterk kritikk mot at det ikke var gjort mikroskopiske undersøkelser av blødningene under hjernebinnen. Videre ble metodene som ble brukt for å fastsette døds- og skadetidspunkt sterkt kritisert. De nye rettsmedisinske vurderingene fastslo at det i realiteten ikke fantes noen holdepunkter for de rettsmedisinske vurderinger som Eidsivating lagmannsrett bygde den felende dommen på.¹³⁰

4.1.2.2 *Tunnelsyn*

Da Liland ble siktet i saken, ble han utsatt for det man i USA kaller «targeting». «Targeting» vil si at alt fokus settes på ett spor, uten at man er åpne for alternative gjerningspersoner.¹³¹ På denne tiden var det vanlig at etterforskerne jobbet på denne måten, da de bare etterforsket ut fra én hypotese.¹³² Som nevnt, ble to andre personer pågrepet samme dag som Liland. Den ene av disse to var en mann kalt «Stepper'n». «Stepper'n» hadde avgitt to motstridende forklaringer til politiet for ettermiddagen/kvelden 23. desember. Han forklarte blant annet for politiet at han hadde vært sammen med tre andre personer 23. og 24. desember, og dermed hadde alibi. Ingen av disse tre personene ble avhørt før «Stepper'n» ble løslatt av politiet. Etter løslatelsen fikk politiet i tillegg opplysninger om «Stepper'n» som var av interesse for etterforskingen, men som heller ikke ble nærmere undersøkt.¹³³ Etter løslatelsen fikk politiet i tillegg opplysninger

---

¹²⁷ På denne tiden hadde vi en-instanssystem i Norge. Dette innebar at mer alvorlige saker gikk rett til lagmannsretten, og skyldspørsmålet ble dermed bare behandlet en gang.

¹²⁸ NOU 1996: 15 s. 3.

¹²⁹ Stridbeck (1995) s. 89.

¹³⁰ LE-1993-1645.

¹³¹ Stridbeck (1995) s. 87.

¹³² Se oppgavens punkt 3.3.

¹³³ NOU 1996: 15 s. 49.

om «Stepper'n» som var av interesse for etterforskningen, men som heller ikke ble nærmere undersøkt. Her er det tydelig at etterforskningen var preget av bekreftelsesfeller og tunnelsyn. Utvalget som senere ble nedsatt for å granske Liland-saken, omtaler det som «uforståelig og klart kritikkverdig» at politiet ikke rettet større oppmerksomhet til «Stepper'n» på dette stadiet i etterforskningen.¹³⁴

Også i forbindelse med den nye behandlingen av saken i 1994, jobbet påtalemyndigheten aktivt for å bevise Lilands skyld. Dette har sammenheng med at politiet ikke hadde oppstilt noen alternative hypoteser. Politiet og påtalemyndigheten har tilsynelatende ikke på noen tidspunkt stoppet opp og vurdert om Liland kunne være uskyldig.¹³⁵

4.1.3 Gjenåpningen

I tiden etter domfellelsen gjorde Liland flere forsøk på å få saken behandlet på nytt. I første omgang anket han over saksbehandlingen og straffeutmålingen. Anken ble forkastet av Høyesterett.¹³⁶ Videre begjærte Liland saken gjenåpnet i desember 1971. Begjæringen om gjenopptakelse ble forkastet i 1975. Det var de samme dommerne som avgjorde om saken skulle gjenåpnes, som hadde dømt Liland i 1970. Liland sonet i fengsel frem til 22. juni 1983, og ble videre overført til sikring frem til 23. juni 1993. Dagen etter begjærte han saken gjenåpnet på nytt, og denne gangen ble saken tatt opp til ny behandling av Eidsivating lagmannsrett.¹³⁷ Saken ble gjenåpnet på grunnlag av nye bevis (nye sakkyndige uttalelser), jf. straffeprosessloven § 391 nr. 3. Påtalemyndigheten la denne gang ned påstand om frifinnelse, og Liland ble frifunnet 21. november 1994 av lagmannsretten uten noen ny bevisførsel.¹³⁸

At saken til slutt ble gjenåpnet er i stor grad takket være engasjerte privatpersoner som ikke har noe med rettssystemet å gjøre. Ekteparet Sten og Vibeke Ekroth fikk høre om Liland-saken ved en tilfeldighet. Paret fattet interesse av saken, og var til stede under hovedforhandlingen i 1970. De hadde med seg en lydbåndopptaker, og til tross for at det var ulovlig tok de lydopptak av store deler av hovedforhandlingen. Paret transkriberte hele lydopptaket og satte i gang omfattende privat etterforskning. I 1991 ga Sten Ekroth ut boken «Julmorden i Lille Helvete», som ble sendt til forskjellige myndigheter som var innblandet i saken, uten at det kom noen reaksjon.¹³⁹ Journalisten Tore Sandberg bygde videre på Ekroths bok og ga ut boken «Øksedrapene i Lille Helvete» i 1992. Forlagskonsulenten til forlaget som skulle gi ut boken var advokat Cato Schiøtz. Dette endte med at Schiøtz påtok seg å bistå Liland i ny begjæring om gjenåpning av

---

¹³⁴ NOU 1996: 15 s. 49.

¹³⁵ Stridbeck (1995) s. 94.

¹³⁶ Rt. 1970 s. 1378.

¹³⁷ LE-1993-1645.

¹³⁸ NOU 1996: 15 s. 3-4 og LE-1994-2500.

¹³⁹ Ekroth (1991).

saken. Med seg fikk han høyesterettsadvokat Ole Jakob Bae. Materialet advokatene trengte for arbeidet med gjenåpningen var allerede innhentet av Ekroth-paret og Sandberg. Advokatenes jobb var å «rettsliggjøre» dette materialet.¹⁴⁰

4.2 Fritz Moen

4.2.1 Presentasjon av sakene

Fritz Moen ble uriktig dømt for drapene på Sigrid H. og Torunn F. i Trondheim på 1970-tallet.¹⁴¹ Det fantes ingen tekniske bevis på at det var Fritz Moen som hadde begått drapene i noen av sakene. I begge sakene var domfellelsene basert på Moens tilståelser, til tross for mangel på bevis og at han i den ene saken hadde alibi på drapstidspunktet. Moen var døv, og lam i den ene armen. Han hadde også store problemer med kommunikasjon og sosial interaksjon. Det var lite som kunne tyde på at Moen i det hele tatt var i stand til å utføre drapene.¹⁴²

Sigrid ble funnet drept på et jorde den 11. september 1976. Da hun ble funnet var hun avkledd, og hadde et bluseerme, en BH og snoren fra hetten på regnjakken sin knyttet rundt halsen. I tillegg var et bluseerme stappet inn i munnen hennes. Hun hadde blodflekker på klærne, og det ble funnet sæd i vaginaen. Det ble raskt antatt at hun hadde blitt utsatt for voldtekt før hun ble drept. Sigrid var sist sett natt til søndag 5. september på vei hjem fra fest på Studentersamfundet, og drapstidspunktet ble satt til denne natten. Fritz Moen hadde alibi drapsnatten, og ble raskt utelukket som drapsmann. Saken sto uoppløst i lang tid.¹⁴³ Om lag ett år senere, 2. oktober 1977, forsvant også Torunn etter en fest på Studentersamfundet. Torunn ble funnet 6. oktober, delvis avkledd og med snoren fra regnjakken knyttet rundt halsen. De to drapene ble raskt koblet sammen på grunn av de tydelige likhetene, og det ble antatt at det måtte være samme person som hadde begått begge drapene.¹⁴⁴

Fritz Moen ble tidlig utpekt som mulig gjerningsperson i Torunn-saken. 7. oktober ble han pågrepet. Etter et par dager med lange, intense avhør, svarte Moen til slutt bekreftende på spørsmål om han hadde drept Torunn. Han endret så forklaring til at han ikke hadde gjort det, og vekslet frem og tilbake mellom tilståelse og benektelse. Deler av forklaringen han ga stemte med det som hadde skjedd med Torunn, mens noe av det han sa kunne ikke forenes med åstedfunnene. 16. oktober, ga han en detaljert tilståelse med forklaring av hva han hadde gjort, som i det vesentlige stemte overens med de tekniske funnene politiet hadde gjort. Men også i ettertid av denne tilståelsen, vekslet han mellom tilståelse og benektelse.¹⁴⁵

---

¹⁴⁰ Stridbeck (1995) s. 92.

¹⁴¹ Frostating lagmannsretts dom 29. mai 1978 og Frostating lagmannsretts dom 18. desember 1981.

¹⁴² NOU 2007: 7 s. 15-17.

¹⁴³ NOU 2007: 7 s. 15.

¹⁴⁴ NOU 2007: 7 s. 15.

¹⁴⁵ NOU 2007: 7 s. 15-16.

Som følge av politiets hypotese om at det var samme person som hadde begått drapene av begge jentene, ble Fritz Moen mistenkt for å også ha begått drapet på Sigrid. Som nevnt, hadde han alibi på drapsnatten. Politiet flyttet etter hvert drapstidspunktet ett døgn frem, slik at drapstidspunktet ble satt til søndag kveld. Dette til tross for at ingen hadde sett Sigrid søndagen, og flere vitner hadde hørt kvinneskrik natt til søndag i nærheten av der Sigrid ble funnet drept. Med et nytt drapstidspunkt hadde ikke lenger Fritz Moen alibi.¹⁴⁶

Moen ble i 1978 dømt for drapet på Torunn.¹⁴⁷ Domfellelsen var utelukkende basert på Moens tilståelse, til tross for at han også i løpet av hovedforhandlingen vekslet mellom å tilstå og å erklære seg uskyldig. I 1981 ble han også dømt for drapet på Sigrid.¹⁴⁸ Også denne domfellelsen baserte seg på Moens tilståelse, til tross for hans veksling mellom tilståelse og benektelse. I Sigrid-saken var det flere indikasjoner på at Moen ikke kunne ha begått drapet; blant annet sædbeviset, drapstidspunktet som ble flyttet, og flere feil ved Moens forklaringer.¹⁴⁹

4.2.2 Hvor gikk det galt?

4.2.2.1 Moens falske tilståelser

Under avhørene i Torunn-saken ble Moen utsatt for et enormt press. Han ble utsatt for lange avhør og hadde svært lite kontakt med andre enn politiet i perioden avhørene foregikk. I deler av avhørene var det ikke tolk til stede, blant annet da Moen tilsto drapet på Torunn for første gang. Det kan derfor tenkes at tilståelsen skyldtes kommunikasjonsproblemer mellom politiet og Moen. I tillegg var Moen en person med en spesiell personlighet som trolig hadde stor respekt for autoriteter. En forklaring på de falske tilståelsene kan være at han tilsto for å komme seg vekk fra situasjonen, og så på tilståelse som den enkleste utveien. En annen forklaring er at han tilsto for å innfri det han trodde de ulike aktørene forventet av han. Disse forklaringene er likevel ikke helt forenlige med at han utviklet forklaringen sin, men samtidig benektet enkelte deler av hendelsesforløpet.¹⁵⁰

En annen teori er at Moen selv kan ha trodd at han begikk drapet på Torunn. Det som støtter en slik teori er at det er påvist at døve som har vært språklig isolert som barn og som er preget av dette, kan ha tydelige drømmer. Moen var språkisolert frem til han var cirka 8 år. I flere avhør påsto han å ha drømt at han drepte Torunn. I forklaringene sine, var Moen bestemt på hvordan handlingen hadde foregått. Denne teorien er imidlertid mindre sannsynlig ettersom han vekslet

---

¹⁴⁶ NOU 2007: 7 s. 16.

¹⁴⁷ Frostating lagmannsretts dom 29. mai 1978.

¹⁴⁸ Frostating lagmannsretts dom 18. desember 1981.

¹⁴⁹ NOU 2007: 7 s. 16-17.

¹⁵⁰ NOU 2007: 7 s. 316.

såpass mye mellom tilståelse og benektelse, og at han konsekvent benektet skyld overfor personer som besøkte han i fengselet.¹⁵¹

På grunn av understimuli og mye utstøtning gjennom oppveksten, kan mye tyde på at Moen hadde et stort oppmerksomhetsbehov. Dette kan også være en forklaring på hans falske tilståelser. Moen har selv uttalt at han begikk drapet på Torunn fordi han var «uheldig, berømt, kry, fortelle sannhet, ødelagt». Han så på flere av polititjenestepersonene som sine venner, og det er dermed ikke utenkelig at Moen har tilstått for å tilfredsstille sine «venner». Ved å tilstå fikk han mye oppmerksomhet både fra politiet og etter hvert fra allmenheten. Dette kan ha vært en medvirkende årsak for Moens falske tilståelser.¹⁵²

Utvalget som gransket Moen-sakene etter gjenåpningene, kom frem til at en mulig forklaring på Moens falske tilståelser er en kombinasjon av de tre nevnte forklaringene:

«Etter at tilståelsen ble avgitt den 16. oktober 1977, ser utvalget det som en mulighet at en kombinasjon av ønsket om å tilfredsstille politiet, frykten for å bli satt i en ny avhørs-situasjon og ønsket om oppmerksomhet har vært med på å motivere Moen til å avgi sine forklaringer.»¹⁵³

Spørsmålet om hvorfor politiet ikke oppdaget at tilståelsene var falske, kan besvares med at det var mange ulike medvirkende faktorer til tilståelsene. Videre kan det være på grunn av den svært detaljerte tilståelsen i Torunn-saken at det var vanskelig for politiet å avdekke at tilståelsen var falsk. Moens tilståelse var betydelig mer detaljert enn falske tilståelser vanligvis er. Den detaljerte tilståelsen kan imidlertid forklares med at Moen var godt kjent i området, og at mediene hadde gitt saken mye oppmerksomhet. Dette betyr likevel ikke at politiet ikke burde ha oppdaget at tilståelsen var falsk. Politiet trodde tidlig at det var Moen som hadde drept Torunn, og på grunn av denne overbevisningen kan de ha vært mindre kritiske til Moens forklaringer. Når det gjelder Sigrid-saken burde det iallfall blitt avdekket at tilståelsen var falsk, ettersom det forelå flere bevis som tilsa at Moen ikke hadde begått drapet. På grunnlag av disse bevisene burde politiet vært mye mer kritiske til Moens tilståelser.¹⁵⁴

4.2.2.2 *Blodtypebeviset i Sigrid-saken – feiltolkning av sakkyndigvurderingene*

Da Sigrid ble funnet hadde hun blodflekker på jakken og sæd i vaginaen. Blodflekkene og vaginalsekretet ble analysert, og sakkyndige mente det var «overveiende sannsynlig at substansen

---

¹⁵¹ NOU 2007: 7 s. 317.

¹⁵² NOU 2007: 7 s. 317.

¹⁵³ NOU 2007: 7 s. 318.

¹⁵⁴ NOU 2007: 7 s. 318-319.

[skrev] seg fra den påviste sæd, som således [måtte] stamme fra en person med blodtype A utskiller». Videre ble det påvist at blodflekkene på Sigrids jakke og BH også hadde blodtype A substans. Sigrid var av blodtype 0. Selv om det var mest sannsynlig at flekkene stammet fra en person med blodtype A utskiller, kunne det ikke utelukkes at flekkene stammet fra en person med blodtype 0.¹⁵⁵

Spyttprøve av Moen viste at han var blodtype 0 eller var ikke-utskiller. Det ble senere påvist at Moen var av blodtype AB ikke-utskiller. Politiet tok kontakt med en sakkyndig og stilte spørsmål til hvor sannsynlig det var at blodflekkene stammet fra en person med blodtype A. Den sakkyndige uttalte at den blodtypen som var påvist kunne være feil på grunn av bakteriell påvirkning (kontaminering), men at det ikke kunne avgjøres om dette var tilfelle i denne saken. Konklusjonen var at det var «mest sannsynlig at den påviste sæd stammer fra en person av type A-utskiller, men det kan ikke utelukkes at den påviste substans skyldes bakterier og at gjerningsmannens blodtype derfor er ukjent.»¹⁵⁶ Utvalget som gransket Moen-sakene vurderte sakkyndiguttalelsen som «utilstrekkelig».¹⁵⁷

Dette biologiske sporet taler for at det ikke var Fritz Moen som hadde begått drapet på Sigrid. I stedet for å støtte seg til at Moen mest sannsynlig ikke hadde begått drapet, fokuserte politiet på den lille sannsynligheten for at han kunne ha gjort det. Dette har nok sammenheng med at politiet ikke hadde flere hypoteser de jobbet ut fra. Ser man blodtypebeviset i sammenheng med at Moen hadde alibi på det først antatte drapstidspunktet, er det ingenting som skulle tilsi at Moen var den skyldige. Politiet valgte heller å flytte drapstidspunktet frem cirka ett døgn, til et tidspunkt Moen ikke hadde alibi, enn å utvide søket etter en annen gjerningsperson.

4.2.3 Gjenåpningen

I januar 2000 begjærte Fritz Moen begge sakene gjenåpnet på to grunnlag. Det ene grunnlaget var straffeprosessloven § 391 nr. 3 om nye bevis. Det andre grunnlaget var § 392 andre ledd om «særlige forhold» som gjør det «tvilsomt om dommen er riktig» og «tungtveiende hensyn» tilsier at skyldspørsmålet bør prøves på nytt. I begge sakene var begjæringen delvis begrunnet i at Moen hadde alibi. I Torunn-saken var det i tillegg to vitner som ikke hadde forklart seg for lagmannsretten. I Sigrid-saken var begjæringen også begrunnet med nye sakkyndige uttalelser angående blodtypen, samt at Moen ikke var i stand til å utføre drapet med sitt fysiske handicap. Det ble også i begge begjæringene anført at tilståelsene til Moen var falske. Begjæringene om gjenåpning ble behandlet av Hålogaland lagmannsrett i 2002 (ved den gamle ordningen for

---

¹⁵⁵ NOU 2007: 7 s. 166.

¹⁵⁶ NOU 2007: 7 s. 174.

¹⁵⁷ NOU 2007: 7 s. 202.

gjenåpning), men ble ikke tatt til følge.¹⁵⁸ Avgjørelsen ble påanket, og Høyesterett kom til at Sigrid-saken skulle gjenåpnes, mens Torunn-saken ble stående.¹⁵⁹

I oktober 2004 ble Fritz Moen frifunnet for drap og voldtektsforsøk på Sigrid.¹⁶⁰ Like etter begjærte han på nytt gjenåpning av Torunn-saken (denne gangen til den nyetablerte Gjenopptakelseskommissjonen). Moen døde mens Gjenopptakelseskommissjonen behandlet saken, men kommissjonen fortsatte likevel behandlingen.¹⁶¹ I desember 2005 tilsto en person på dødsleiet at han hadde drept begge jentene. Som følge av denne tilståelsen, ble Fritz Moen frifunnet også for drapet på Torunn i 2006.¹⁶²

4.3 Viggo Kristiansen

4.3.1 Presentasjon av saken

19. mai 2000 ble to jenter på 8 og 10 år voldtatt og drept i Baneheia i Kristiansand. Fire måneder senere, 13. september 2000, ble Jan Helge Andersen og Viggo Kristiansen siktet for drapene. Andersen tilsto etter hvert at han hadde vært med på drapene, men la hovedskylden på Kristiansen og hevdet at Kristiansen hadde presset han til å bli med. I tillegg til Andersens tilståelse, forelå det flere tekniske bevis på at han hadde vært på åstedet da de straffbare handlingene ble utført. Kristiansen, på sin side, nektet hele veien for å ha noe med ugjerningene å gjøre. Det fantes ingen tekniske bevis for at Kristiansen var skyldig, og hans domfellelse bygde i all hovedsak på Andersens forklaring og presumsjonen om at det måtte ha vært to gjerningspersoner, samt at Kristiansen manglet alibi på drapstidspunktet. De bevisene og indisiene som trakk i retning av at Kristiansen var skyldig, fikk mye mer oppmerksomhet enn de bevisene og indisiene som talte i motsatt retning. Dette gjaldt for eksempel et DNA-funn som matchet Viggo Kristiansens DNA, men som også matchet halvparten av norske menns DNA.¹⁶³

Andersen ble dømt for medvirkning til voldtekt på begge jentene, samt drap på den ene jenta, jf. straffeloven¹⁶⁴ 1902 § 192 første ledd 2. straffalternativ og § 233. Kristiansen ble dømt til voldtekt på begge jentene og overlagt drap på en av jentene, samt medvirkning til drap på den andre jenta, jf. strl. 1902 § 192 første ledd 2. straffalternativ og § 233. Lagmannsretten kom til at begge drapene var gjort med den hensikt å skjule voldtektene og unndra straff for disse. Det ble videre lagt til grunn at drapene skjedde under «særdeles skjerpene omstendigheter», jf. strl. 1902 § 233 andre ledd 2. punktum. Ved straffeutmålingen ble det lagt vekt på at Kristiansen

---

¹⁵⁸ LH-2001-47.

¹⁵⁹ Rt. 2003 s. 1389.

¹⁶⁰ LB-2004-13820.

¹⁶¹ GK-2004-198.

¹⁶² LB-2006-99831-1.

¹⁶³ TKISA-2001-374.

¹⁶⁴ Lov 22. mai 1902 nr. 10 almindelig borgerlig straffelov.

var initiativtager, pådriver og hovedmann og at han hadde presset Andersen til å bli med. Andersen ble dømt til 19 års fengsel, mens Kristiansen ble dømt til lovens strengeste straff, 21 års forvaring.¹⁶⁵

Viggo Kristiansen har forsøkt å få saken gjenåpnet syv ganger. De seks første gangene ble begjæringene om gjenåpning avvist, men i 2021 besluttet Gjenopptakelseskommissjonen at saken skulle gjenåpnes.¹⁶⁶ Saken ble behandlet av Borgarting lagmannsrett, og Kristiansen ble frifunnet 15. desember 2022, etter å ha sonet 21 år i fengsel.¹⁶⁷

4.3.2 Hvor gikk det galt?

4.3.2.1 Avhørene av Andersen – tunnelsyn

Som nevnt, bygde domfellelsen av Kristiansen i stor grad på Jan Helge Andersens forklaringer. Dette til tross for at Andersen under avhørene endret forklaring flere ganger, spesielt når det gjaldt hvordan de seksuelle overgrepene var utført og hvem av jentene han hadde forgrepet seg på. Forklaringene han først ga stemte ikke med de tekniske bevisene. Etter hvert som bevisene ble presentert for han, endret han forklaring slik at forklaringen hans passet med de funnene som var gjort. Til slutt passet forklaringen hans med alle bevis politiet hadde fremlagt, og forklaringen hans fremsto dermed som troverdig for retten.¹⁶⁸

Det kan rettes kritikk mot avhørsteknikken som ble brukt under avhøret med Andersen 13. september 2000. Avhører brukte en «minimaliseringsteknikk»¹⁶⁹ under avhørene. Denne minimaliseringsteknikken har sannsynligvis gjort det lettere for Andersen å legge skyld på Kristiansen.¹⁷⁰ Det ble stilt ledende spørsmål som ga Andersen en mulighet til å legge skylden på Kristiansen. Blant annet har avhører spurt Andersen om ikke han selv var et slags offer i saken ved at Kristiansen presset han til å delta. Spørsmål som dette gjorde at Andersen kunne legge hovedskylden på Kristiansen. Mange av spørsmålene ble stilt før Andersen selv hadde kommet med sin egen forklaring, og uten at forsvareren hans var til stede. Det var altså politiet som oppmuntret Andersen til å dra Kristiansen inn i saken.¹⁷¹ Det er tydelig at politiet var preget av tunnelsyn under etterforskningen, og at de hadde en forutinntatt hypotese om at Kristiansen var hovedmannen bak drapene.

---

¹⁶⁵ LA-2001-901-1.

¹⁶⁶ GK-2020-82.

¹⁶⁷ LB-2021-33945-2.

¹⁶⁸ GK-2020-82 s. 301-311.

¹⁶⁹ Ordet «minimaliseringsteknikk» ble brukt av Gjenopptakelseskommissjonen i gjenåpningssaken (GK-2020-82). Det forstås som en teknikk avhører bruker for å få frem en tilståelse ved å minimere rollen til mistenkte, for eksempel ved å legge skyld på noen andre.

¹⁷⁰ GK-2020-82 s. 305.

¹⁷¹ GK-2020-82 s. 309.

Andersen hadde åpenbart interesse av å trekke Kristiansen inn i saken, slik at han selv kunne få redusert straff. Likevel mente tingretten at Andersen ikke hadde noe motiv for å dra Kristiansen inni saken, og mente at Andersens forklaring var troverdig:

«Retten fester avgjørende lit til Bs forklaring om at han var sammen med A i det aktuelle tidsrom. De to var svært gode venner og det er ikke mulig å se noe motiv for B til å trekke A urettmessig inn i saken.»¹⁷²

Det er også kritikkverdig at det ikke ble tatt lyd- eller videoopptak av avhørene med Andersen. Avhørsprotokollene var i tillegg mangelfulle, og gir ingen detaljer om spørsmålene og hvordan disse ble stilt. Dette har gjort at man ikke kan vite med sikkerhet hva som ble sagt og gjort av både avhører og Andersen under avhørene.¹⁷³ Retten la likevel til grunn at Andersens forklaring var troverdig. Forklaringen til Andersen, som senere har vist seg å ikke være sann, medførte at han fikk mildere straff. I tillegg ble Andersen nærmest takket for å ha bidratt til «oppklaring» av saken og for å ha gitt retten grunnlag for å dømme Kristiansen:

«Utan forklaringa frå B hadde det snautt vore fellande bevis for å dømme hovudmannen A. Dei etterlatne og samfunnet har gjennom hans forklaring fått vite kva som i hovudtrekk skjedde i X om kvelden 19. mai 2000.»¹⁷⁴

Ved gjenåpningssaken mente påtalemyndigheten at Andersens forklaring hadde store svakheter, var lite troverdig og bar preg av ansvarsfraskrivelse. Videre mente de at forklaringen ble ytterligere svekket som følge av de nye DNA-analysene.¹⁷⁵

4.3.2.2 DNA-beviset og telebeviset – feil ved sakkyndigvurderingene og bekreftelsesfellen

Det mest sentrale beviset i saken var det mye omstridte DNA-beviset. DNA-funn fra åstedet ble analysert av rettsmedisinsk sakkyndige i Norge og Spania. Resultatet av analysene viste at det *kunne* være to menn som hadde forgrepet seg på jentene, og at ingen av de to mistenkte kunne utelukkes som gjerningspersoner. Av tingrettsdommen fremkommer det at sakkyndig vitne i saken ga «sikker bekreftelse på at det i de innleverte prøver var celler fra to forskjellige menn».¹⁷⁶ Det ble riktignok funnet DNA som samsvarte med Kristiansens DNA. Dette DNA-

---

¹⁷² TKISA-2021-374.

¹⁷³ GK-2020-82 s. 302-303.

¹⁷⁴ LA-2001-980-1.

¹⁷⁵ LB-2021-33945-2.

¹⁷⁶ TKISA-2001-374.

et samsvarte imidlertid med over femti prosent av norske menns DNA. Dette var kjent for retten. Likevel ble det lagt stor vekt på DNA-beviset, og at beviset samsvarte med Andersens forklaring.¹⁷⁷

I etterkant av domfellelsen har det vært innhentet en rekke nye sakkyndige rapporter fra ulike steder. De nyere DNA-analysene viste at det ikke nødvendigvis var to gjerningspersoner, men at de kriminelle handlingene bare var begått av én person. Analysene viste heller ingen indikasjoner på at Kristiansen var involvert i handlingene. Tvert imot, tilsa de nye analysene at Andersen hadde hatt fysisk kontakt med begge jentene. På grunnlag av dette mente påtalemyndigheten at saken ved gjenåpningen sto i en «vesentlig annen stilling» enn ved domfellelsen i 2002.¹⁷⁸

Et annet omstridt bevis i saken var det såkalte telebeviset. Kristiansen hadde ved fire anledninger sendt eller mottatt SMS i tidsperioden 18:55 til 19:37 kvelden voldtektene og drapene fant sted. Meldingene ble registrert på en sender som normalt ikke dekker åstedet. Likevel var det en liten teoretisk mulighet for at senderen kunne dekke åstedet, og det var ikke mulig å finne ut om senderen dekket åstedet på gjerningstidspunktet. Vurderingen av telebeviset, både av påtalemyndigheten og av retten, kan tyde på å være preget av bekreftelsesfellen. I stedet for å tolke telebeviset som et bevis som ga Kristiansen alibi på drapstidspunktet (som var det mest sannsynlige), ble den lille teoretiske muligheten for at senderen dekket åstedet tolket i retning av at Kristiansen kunne vært på åstedet på drapstidspunktet. Ved den frifinnende dommen, derimot, var telebeviset med på å underbygge Kristiansens forklaring om at han ikke var i Baneheia den aktuelle kvelden. Det ble videre påpekt at telebeviset vanskelig kunne forenes med Andersens forklaring.¹⁷⁹

4.3.3 Gjenåpningen

Saken ble i 2021 besluttet gjenåpnet av Gjenopptakelseskommissjonen med hjemmel i straffeprosessloven § 391 nr. 3 om nye bevis eller omstendigheter. Beslutningen om gjenåpning ble avgjort under dissens 3-2, hvor flertallet mente at nye sakkyndige erklæringer var egnet til å svekke DNA-beviset, og at dette fikk betydning for det øvrige bevisbildet.¹⁸⁰ Spørsmålet for lagmannsretten i den etterfølgende gjenåpningssaken var om Andersen hadde utført de straffbare handlingene alene, eller om handlingene ble begått av Andersen og Kristiansen i fellesskap. Det var ikke noe som tilsa at en annen person kunne være innblandet, og det var heller ingen bevis som knyttet Kristiansen til åstedet. Påtalemyndigheten la ned påstand om frifinnelse

---

¹⁷⁷ TKISA-2001-374 og LA-2001-901-1.

¹⁷⁸ LB-2021-33945-2.

¹⁷⁹ LB-2021-33945-2.

¹⁸⁰ GK-2020-82.

uten ny bevisføring, og Kristiansen ble 15. desember 2022 frifunnet av Borgarting lagmannsrett.¹⁸¹

4.4 Sammenligning – hva har sakene til felles når det kommer til justisfeil?

Det er særlig to faktorer som skiller seg ut i alle de tre sakene. Den ene er at det er gjort feil av stor betydning i sakkyndigvurderingene i de tre sakene. Den andre er at etterforskningen i alle tre sakene har vært preget av bekreftelsesfeller og tunnelsyn.

Det avgjørende punktet i alle tre sakene, både for domfellelse og for gjenåpning, var uttalelser fra sakkyndige. Feil ved sakkyndigvurderingene har ført til domfellelse, og nyere sakkyndige uttalelser har ført til frifinnelse. I Moen-sakene og i Baneheia-saken har det dreid seg om feiltolkning av DNA-spor, mens i Liland-saken sviktet sakkyndigvurderingene i forbindelse med fastsettelsen av drapstidspunktet.

En påfallende likhet i alle sakene, er at politiet har tolket sakkyndigvurderingene tilsynelatende ukritisk til fordel for den forutinntatte hypotesen om at Liland/Moen/Kristiansen var skyldig. Dette til tross for at beviset de sakkyndige uttalte seg om heller indikerte det motsatte, eller ikke trakk i noen retning. Politiet har forholdt seg lite objektive ved tolkningen av disse bevisene, og man ser tydelige tegn til bekreftelsesfeller. Det er stor forskjell på at det er sannsynlig at noen har gjort noe, enn å si at vedkommende «ikke kan utelukkes» eller at det er en «teoretisk mulighet». Disse formuleringene går igjen i de tre sakene. Ser man denne formuleringen i sammenheng med beviskravet som sier at forholdet skal være «bevist utover enhver rimelig og fornuftig tvil», kan det ikke være tilstrekkelig for straffeskyld at vedkommende «ikke kan utelukkes». Det ligger mye tvil i en slik formulering.

I alle sakene var bevisgrunnet svært tynt, og det forelå ingen tekniske bevis som kunne bekrefte at de tre var skyldige. I Liland-saken ble juryen bedt om å se bort fra de 20-25 vitneobservasjonene som tilsa at drapsofrene var i live etter det antatte drapstidspunktet. Moens tilståelser var avgjørende for hans domfellelse, til tross for at forklaringene hans innebar store avvik fra det bevisene tilsa at hadde skjedd. Når det gjelder Kristiansen, la retten all sin lit i Andersens forklaring. Uten denne ville ikke Kristiansen blitt dømt.

Alle sakene er fra tiden før vi fikk ny avhørsmetode og ny etterforskningsmetodikk. Politiet jobbet ut fra én hypotese, og alle ressurser ble satt inn for å teste denne hypotesen. Det kan virke som at politiet på et tidlig tidspunkt «bestemte seg» for hvem som var gjerningspersonen, og på grunn av tunnelsyn ikke klarte å se bort fra det som først var antatt. Både Liland, Moen og Kristiansen ble utsatt for intense avhør. Særlig Liland og Moen ble utsatt for mye press fra

---

¹⁸¹ LB-2021-33945-2.

politiet. Når det gjelder Kristiansen, var det særlig feil ved avhørene av Andersen som bidro til domfellelse av Kristiansen.

Både i Liland-saken og i Moen-sakene ble drapstidspunktet flyttet fra det som først var det antatte drapstidspunktet. I begge sakene hadde den mistenkte i utgangspunktet alibi, men når drapstidspunktet ble flyttet hadde de ikke lenger alibi. Det ble lagt til grunn i begge sakene at det var en teoretisk mulighet for at drapet kunne vært begått på det nye tidspunktet. På grunn av at politiet bare jobbet ut fra én hypotese, og sannsynligvis var i en bekreftelsesfelle, ble drapstidspunktet flyttet til et tidspunkt de mistenkte ikke hadde alibi.

Alle tre sakene er fra tiden før juryordningen ble avviklet i Norge. At det var en jury som avgjorde skyldspørsmålet, innebærer at man ikke fikk noen begrunnelse for avgjørelsen. Juryen svarer bare «ja» eller «nei». Det kommer ikke frem hvordan juryen har vektlagt de ulike bevisene, eller hva som ligger bak hvert jurymedlems stemme. Dette kan være problematisk fordi man ikke vet om juryen har basert avgjørelsen på bevisene som foreligger, eller på egne tanker og oppfatninger av skyldspørsmålet.

Både Liland og Moen ble dømt mens vi fremdeles hadde en-instanssystem i Norge. På denne tiden gikk mer alvorlige saker rett til lagmannsretten, uten at saken først var behandlet i tingretten. Dette innebærer at skyldspørsmålet bare ble behandlet én gang, uten mulighet for å anke over skyldspørsmålet. To-instanssystemet ble innført i 1995, og ga adgang til å få skyldspørsmålet prøvd i to instanser.¹⁸²

---

¹⁸² Skoghøy (2016) s. 303.

5 AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER

5.1 Sammenfatning

Kravene og prinsippene som ble gjennomgått i kapittel 2 er med på å forhindre justisfeil og skal styrke rettssikkerheten til mistenkte. Psykologiske mekanismer gjør det imidlertid utfordrende å overholde disse kravene og prinsippene i praksis. For å unngå gjentakelser i dette kapitlet, vises det til punkt 4.4 angående fellestrekk ved de tre eksempelsakene.

Rettergangen skal først og fremst være «rettferdig og offentlig».¹⁸³ Dette forutsetter blant annet en så objektiv etterforskning som mulig. Objektiviteten utfordres imidlertid av kognitive forenklingsstrategier som bekreftelsesfeller og tunnelsyn. Retten til en rettferdig rettergang innebærer blant annet et tidskrav.¹⁸⁴ Tidskravet setter press på etterforskerne, noe som øker risikoen for bekreftelsesfeller og tunnelsyn.¹⁸⁵ Likevel er tidskravet nødvendig for å sikre oppklaring og en mest mulig korrekt straffereaksjon. Det er viktig å finne en balansegang som gjør at etterforskningen kan foregå på en effektiv måte, men uten at presset blir så stort at jaget etter å finne en skyldig blir viktigere enn å få frem sannheten. Den ene Moen-saken (Sigrid-saken) sto uoppløst i om lag ett år, og i Baneheia-saken tok det cirka fire måneder før Jan Helge Andersen og Viggo Kristiansen ble pågrepet. Det er nærliggende å anta at tidspresset, sammen med press fra blant annet media, gjorde at etterforskernes objektivitet ble svekket.

Uskyldspresumsjonen skal forhindre at uskyldige dømmes og verne om omdømmet til mistenkte.¹⁸⁶ Det kan diskuteres hvorvidt avhørsmetodene som har blitt benyttet i de tre sakene er i tråd med uskyldspresumsjonen. Som nevnt, var det tidligere vanlig at politiet bare jobbet ut fra én hypotese. Når hypotesen var at X var skyldig, og man bare hadde dette å gå etter, er det ikke rart at etterforskningen fort bar preg av bekreftelsesfeller og tunnelsyn. Politiet dannet seg tidlig en oppfatning om hvem som var den riktige gjerningspersonen, og fra det tidspunkt blir objektiviteten svekket.¹⁸⁷ Slik mangel på objektivitet kan være i strid med blant annet uskyldspresumsjonen og retten til en rettferdig rettergang, samt straffeprosessloven §§ 55 andre ledd og 226 tredje ledd.

Uskyldspresumsjonen gjelder også etter frifinnelse, og den skal minimere skyldkonstaterende utsagn fra representanter fra det offentlige.¹⁸⁸ I etterkant av frifinnelsen av Per Liland, skal påtalemyndigheten ha uttrykt tvil ved Lilands uskyld. I forbindelse med spørsmålet om hvor

---

¹⁸³ Grunnloven § 95 og EMK artikkel 6, se nærmere oppgavens punkt 2.2.

¹⁸⁴ Se punkt 2.2 andre avsnitt for nærmere redegjørelse av tidskravet.

¹⁸⁵ Se punkt 3.2.

¹⁸⁶ Aall (2003) s. 249 og Pedersen (2006) s. 261.

¹⁸⁷ Se punkt 3.2.

¹⁸⁸ Øyen (2023) s. 44 og Pedersen (2006) s. 261.

mye økonomisk kompensasjon Liland skulle få, skal aktor ha uttalt «at det ikke er ført noe bevis som utelukker straffeskyld for Liland».¹⁸⁹ Dette til tross for at lagmannsretten hadde frifunnet Liland på grunnlag av at han hadde uomtvistet alibi. Uttalelsen og oppførselen til aktor i etterkant av frifinnelsen er trolig i strid med uskyldspresumsjonen.¹⁹⁰

Objektivitetskravet skal blant annet sikre at uskyldpresumsjonen og retten til en rettferdig rettergang blir ivaretatt, og er viktig for å hindre justisfeil. Objektivitetskravet utfordres av at hjernten tar snarveier i form av bekreftelsesfeller og tunnelsyn, og dette kan skje enten bevisst eller ubevisst. På grunn av dette, blir ikke alltid objektivitetskravet overholdt, noe man har sett eksempler på i de tre gjennomgåtte sakene. I granskingene som er gjort av Liland-saken og Moen-sakene konkluderer begge utvalgene med at etterforskningen i begge saker ikke tilfredstilte kravet til objektivitet. Utvalget som gransket Liland-saken uttalte at «det i Liland-saken [har] sviktet både hva angår kravet til objektivitet og hva angår kvaliteten av det arbeide som politiet utførte i etterforskningsfasen.»¹⁹¹ Av NOU-en som ble utarbeidet i forbindelse med gransking av Moen-sakene fremkommer det blant annet at «[u]tvalget mener å ha funnet flere eksempler på at politiet, trolig fordi de var overbevist om Moens skyld, ikke var tilstrekkelig objektive og kritiske i sin etterforskning.»¹⁹² Baneheia-saken er enda ikke gransket, men også i den saken er det tydelige tegn på at etterforskningen ikke var tilstrekkelig objektiv, særlig under avhørene med Andersen og ved tolkningen av DNA-sporet.¹⁹³

Som redegjort for i punkt 2.5, gjelder det et svært høyt beviskrav i straffesaker. For at noen skal dømmes må det bevises utover enhver rimelig og fornuftig tvil. Foreligger det tvil, skal tvilen komme tiltalte til gode. Selv om beviskravet er svært høyt, kan det virke som at det ikke alltid blir praktisert fullt så strengt i praksis. Bevisbedømmelsen utfordres av psykologiske sperrer og snarveier. Dommerne og de som jobber i påtalemyndigheten er profesjonelle og det stilles høye krav til dem. Likevel kommer de ikke unna ubevisst påvirkning, og vil naturligvis gjøre seg opp en mening om saken. Dessverre kan dette ha betydning for hvordan bevisene vurderes.

Ståle Eskeland har uttalt at «skyldig-kjennelser [ofte beror] på at jury og dommere føler seg overbevist om at tiltalte er skyldig, uten at konklusjonen fullt ut beror på rasjonelle overveielser».¹⁹⁴ Det kan tyde på at dette har vært tilfelle i de tre eksempelsakene. I de tre sakene har

---

¹⁸⁹ Sitert av Stridbeck (1995) s. 94.

¹⁹⁰ Stridbeck (1995) s. 94.

¹⁹¹ NOU 1996: 15 s. 56.

¹⁹² NOU 2007: 7 s. 319.

¹⁹³ Som omtalt i punkt 4.3.2.

¹⁹⁴ Eskeland (2008a) s. 173-174.

resultatet blitt domfellelse til tross for et svært tynt bevisgrunnlag.¹⁹⁵ Det fremstår som bemerkelsesverdig at alle disse tre har blitt dømt på et så tynt bevisgrunnlag når beviskravet sier at forholdet må bevises «utover enhver rimelig og fornuftig tvil». Objektivt sett, forelå det tvil i alle tre sakene, og denne tvilen har ikke kommet de tiltalte til gode.

Feil som begås under etterforskningen og ved sakkyndigvurderinger, har en tendens til å følge saken, og får ofte betydning for bevisvurderingen. Bevisbedømmeren legger til grunn at bevisgrunnlaget som blir fremlagt av påtalemyndigheten bygger på korrekt informasjon. Når dette er feil, blir også bevisvurderingen feil. Feil ved sakkyndige uttalelser, som har vært tilfelle i alle de tre sakene, kan få store konsekvenser. Den sakkyndige uttalelsen er ofte avgjørende for om et forhold er «bevist utover enhver rimelig og fornuftig tvil». I alle de tre sakene har uriktige sakkyndige uttalelser, eller feiltolkning av disse uttalelsene, ført til at tiltalte har blitt dømt.

De tre eksempelsakene viser hvor utfordrende det kan være å få en sak gjenåpnet. Dette gjelder både ved den gamle ordningen da det var domstolene som avgjorde gjenåpningsspørsmålet, og den nye ordningen hvor Gjenopptakelseskommisjonen avgjør gjenåpningsspørsmålet. Alle tre gjorde flere forsøk på gjenåpning uten hell, før det til slutt ble besluttet at sakene skulle gjenåpnes. Dette kan muligens skyldes vanskeligheter med å erkjenne at alvorlige feil har blitt begått.¹⁹⁶ Her vil jeg særlig trekke frem Liland-saken, som ble gjenåpnet ved den gamle ordningen. Ved gjenåpningsbegjæringen i 1975 var det de samme dommerne som hadde dømt Liland i 1970, som skulle avgjøre om saken skulle gjenåpnes. Det sier seg selv at det da skal svært mye til for å kunne få saken gjenåpnet. Heldigvis har vi nå en uavhengig kommisjon til å vurdere gjenåpningsbegjæringene. Likevel viser det seg fremdeles å være vanskelig å få en sak gjenåpnet. Gjenopptakelseskommisjonen har for eksempel fått mye kritikk for å ikke ha besluttet gjenåpning av Baneheia-saken tidligere.¹⁹⁷

Så, hvor går det galt når det går galt i straffesaker? Dette spørsmålet er det vanskelig å svare kort på. Som tidligere påpekt, er kognitive forenklingsstrategier den største trusselen for rettsikkerheten og den viktigste faktoren for justisfeil.¹⁹⁸ Psykologiske mekanismer påvirker, i større eller mindre grad, alle som er involvert i en straffesak; mistenkte, vitner, etterforskere, sakkyndige, aktor, dommere og meddommere. Selv om feil under etterforskningen og bevisbedømmelsen ofte skyldes psykologiske mekanismer, kan enkeltpersoner sjelden bebreides for feilene. Feil gjøres sjelden med vilje, og påvirkning skjer ofte ubevisst.

---

¹⁹⁵ Se punkt 4.4.

¹⁹⁶ Bratholm (2008b) s. 223-224.

¹⁹⁷ Eksempelvis Setten (2022).

¹⁹⁸ Rachlew (2015) s. 227 med videre henvisninger.

Til syvende og sist «går det galt» i straffesaker på grunn av feil ved systemet i seg selv og ved metodene som brukes. Feil metoder gjør at psykologiske feller lettere oppstår. Feil ved systemet gjør at feil som begås tidlig i prosessen, følger saken, og blir vanskelige å oppdage på et senere tidspunkt.¹⁹⁹ Gjennomgående i de tre sakene, har bevis blitt feiltolket fordi politiet tidlig har gjort seg opp en mening om hvem som er den skyldige. Dette kunne vært unngått dersom politiet hadde gått bredere ut i etterforskningen, i stedet for å kun fokusere på én hypotese. Det samme gjelder for avhørsteknikkene som ble brukt. Enkelt personer kan ikke bebreides for dette, da etterforskerne fulgte de metodene som var vanlige å bruke på den tiden. Kanskje kunne Liland, Moen og Kristiansen unngått å bli dømt, dersom andre metoder hadde blitt brukt, og man hadde et system som var mer bevisst på hvilke feil som kan forekomme.

5.2 Hvordan kan vi unngå justisfeil?

Alle de tre gjennomgåtte sakene er over tjue år gamle. Mye har skjedd på «justisfeil-fronten» siden Baneheia-saken ble avgjort i 2002. En viktig endring som skjedde tidlig på 2000-tallet, var endring av avhørsmetoden politiet bruker. Etter Karmøy-saken ble det innført en ny avhørsmetode, kalt K.R.E.A.T.I.V. Bokstavene representerer verdiene og prinsippene bak metoden; **K**ommunikasjon, **R**ettssikkerhet, **E**tikk og empati, **A**ktiv bevisstgjøring, **T**illit gjennom åpenhet og **V**itenskapelig forankring. Politihøgskolen har en egen etterutdanning som går ut på å lære opp norsk politi og etterforskere innen K.R.E.A.T.I.V.-metoden. Norge har etter hvert blitt et forbilde når det kommer til avhørsteknikk etter at K.R.E.A.T.I.V. ble innført.²⁰⁰ Etterfølgelse av denne metoden minsker risikoen for tunnelsyn og bekreftelsesfeller, og for falske tilståelser. Samtidig legger det til rette for den materielle sannhets prinsipp i stedet for et jag etter en tilståelse. Metoden er også med på å sikre rettssikkerheten og ivareta rettighetene til mistenkte/siktede.

Det er ikke bare avhørsmetoden som har blitt endret de siste tjue årene. Etterforskningen generelt har gjennomgått en del endringer. Særlig med tanke på hypotesetesting, som ble nevnt under punkt 3.3. Før jobbet politiet ut fra én hypotese, men nå jobber de ut fra flere hypoteser som testes under etterforskningen.²⁰¹ Hypotesetesting tvinger etterforskerne til å tenke bredere og vurdere flere alternativer. På denne måten sikres større grad av objektivitet, og uskyldspresumjonen ivaretas i større grad.

De siste årene har det blitt stilt mer detaljerte krav til lyd- og videoopptak av avhør. Lydopptak skal benyttes ved *alle* avhør så langt det er mulig. Ved avhør i alvorlige voldssaker, avhør av sårbare personer, avhør med tegnspråktolk, og ved vitnekonfrontasjoner og rekonstruksjoner

---

¹⁹⁹ Rachlew (2009).

²⁰⁰ Rachlew (2015) s. 233-234.

²⁰¹ Rachlew (2015) s. 225.

skal videoopptak brukes når det er mulig.²⁰² Kravet til å ta lyd- og videoopptak av avhør er forankret i påtaleinstruksen § 8-16, og hjemmelen for å spille av avhør i retten er straffeprosessloven § 300. Før opptak ble innført, og man bare skrev rapport, kunne man aldri være sikker på at rapporten var pålitelig. Feil i rapporten kunne skyldes både bevisste og ubevisste feil fra rapportskriver. Opptak av avhør sikrer rettssikkerhet for den som blir avhørt ved at det kan kontrolleres at avhøret utføres på riktig måte. Opptak kan også være med på å bevisstgjøre den som gjennomfører avhøret om å stille riktige spørsmål på riktig måte, og å unngå å for eksempel stille ledende spørsmål.

Det viktigste tiltaket for å forhindre justisfeil er opplæring og bevisstgjøring. Dette gjelder særlig politifolk og jurister. For å unngå justisfeil er det viktig at alle som har noe med etterforskning eller domfellelse å gjøre er klar over hvilke psykologiske sperrer og snarveier hjernen tar, og hvordan dette kan påvirke beslutninger vi tar. Kunnskap i alle ledd er svært viktig. I punkt 1.2 refererte jeg til Rachlews sitat om at «[justissektoren] aldri vil kunne bli mer betryggende enn sitt svakeste ledd».²⁰³ Bjerknes og Johansen deler dette synspunktet når de skriver at «etterforskningen ikke kan bli bedre enn det kunnskapsnivå som man samfunnsmessig befinner seg på».²⁰⁴

Opplæring og bevisstgjøring er også svært viktig for dommerstanden. Dommerne må ha forståelse for hvilke psykologiske utfordringer som kan ha betydning for etterforskningen for å gjøre en riktig bevisvurdering. Kunnskap om kognitive forenklingsstrategier kan være med på å kaste lys over bevisvurderingen ved at dommerne blir mer bevisst på hvor vanskelig det kan være å være helt objektiv og upåvirket av ikke-rettslige faktorer, såkalt «støy».²⁰⁵

Videre er kunnskap er viktig for at beslutningene som tas ikke baseres på egne meninger, men på vitenskap så langt det lar seg gjøre. Spesielt viktig er kunnskap om hvor sårbare vi er for påvirkning. Med denne kunnskapen i bunn, forstår man hvor viktig det er med god etterforskningsmetodikk og riktig avhørsmetode. Disse metodene er med på å få etterforskerne til å reflektere mer og være mer objektive, og sikrer at man ikke bare jobber for å bekrefte, men også avkrefte, egen hypotese. Dette minker sjansen for bekreftelsesfeller og tunnelsyn, og minimerer risikoen for justisfeil.²⁰⁶

---

²⁰² Riksadvokaten (2016) punkt 6.6.

²⁰³ Rachlew (2009) s. 5.

²⁰⁴ Bjerknes (2010) s. 22.

²⁰⁵ Kahneman (2021).

²⁰⁶ NRK (2020) – uttalelse fra Ellen Wessel.

Kunnskap og bevisstgjøring er imidlertid ikke nok for å forhindre justisfeil. For at man skal kunne lære noe av de feilene som er gjort i tidligere saker, er det viktig at man ser helheten i systemet, og ikke bare den enkelte feil isolert sett. Ved å ta tak i systemet og se på feilen som systemfeil, vil man lettere kunne forhindre feil i fremtidige saker. Individuelle feil vil imidlertid alltid kunne forekomme. Derfor er det viktig med et system som er mer bevisst på risikoen for individuelle feil, og som har rutiner, metoder og retningslinjer som minimerer feil på individnivå. Asbjørn Rachlew skriver i sin doktoravhandling, med henvisning til Lofquist, Doyle, Stridbeck og Forst at:

«utgangspunktet, det vil si de umiddelbare årsakene [til uriktige domfellelser], først og fremst må anses som portaler til videre undersøkelser og ikke som forklaringer i seg selv. For å forstå, og derigjennom lære å forebygge tilsvarende saker, må de umiddelbare årsakene betraktes som produkter av et mer eller mindre fungerende system som opererer innenfor en større sosial og kulturell kontekst.»²⁰⁷

---

²⁰⁷ Rachlew (2009) s. 35.

Litteraturliste

Litteratur

- Aall (2003) Aall, Jørgen. «Uskyldspresumsjonen etter frifinnende dom». *Lov og rett* vol. 42 nr. 4-5 (2003) s. 249-256 [Lest i Idunn.no].
- Aall (2015) Aall, Jørgen. «Uskyldspresumsjonen og beviskravet i straffesaker». I *Bevis i straffesaker – utvalgte emner*. Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens red., Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2015, s. 459- 480.
- Andenæs (2000) Andenæs, Johs. *Norsk straffeprosess*, 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.
- Bjerknes (2010) Bjerknes, Ole Thomas og Ann Kristin Hoff Johansen. *Etterforskningsmetoder – en innføring*. Bergen: Fagbokforlaget, 2010.
- Bjerknes (2018) Bjerknes, Ole Thomas og Ivar A. Fashing. *Etterforskning: prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget, 2018.
- Bratholm (2008a) Bratholm, Anders og Ståle Eskeland. «Innledning». I *Justismord og rettssikkerhet*. Anders Bratholm og Ståle Eskeland red. Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 15-22.
- Bratholm (2008b) Bratholm, Anders og Ståle Eskeland. «Rettsikkerhet og justismord». I *Justismord og rettssikkerhet*. Anders Bratholm og Ståle Eskeland red. Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 216-225.
- Ekroth (1991) Ekroth, Sten. *Julmorden i Lille Helvete*. Stockholm: Power Press, 1991.

- Eskeland (2007) Eskeland, Ståle. «Justismord – språk og realiteter» *Lov og rett* vol. 46 nr. 7 (2007) s. 437-440 [Lest i Idunn.no].
- Eskeland (2008a) Eskeland, Ståle. «Bevisvurdering og justismord». I *Justismord og rettssikkerhet*. Anders Bratholm og Ståle Eskeland red. Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 173-192.
- Eskeland (2008b) Eskeland, Trond. «Sakkyndige og justismord». I *Justismord og rettssikkerhet*. Anders Bratholm og Ståle Eskeland red. Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 148-172.
- Forst (2004) Forst, Brian. *Errors of Justice: Nature, Sources, and Remedies*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Halvorsen (2002) Halvorsen, Vidar. «Hvorfor er det bedre at ti skyldige går fri enn at en uskyldig blir dømt?» *Tidsskrift for strafferett* vol. 2 nr. 3 (2002) s. 234-243 [Lest i Idunn.no].
- Hjort (1952) Hjort, Johan Bernhard. *Justismord*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1952.
- Henriksen (2023) Henriksen, Tobias Kvalheim og Arnfinn Nygaard. «Disse skal granske Baneheia-saken». *NRK*, 10. februar 2023, <https://www.nrk.no/norge/disse-skal-granske-baneheia-saken-1.16292375> hentet 10.02.2023.
- Jakobsen (2018) Jakobsen, Kristina, Ulf Stridbeck og Åse Langballe. «Objektivitet i avhør». *Tidsskrift for strafferett* vol. 18 nr. 2. (2018) s. 74-101 [Lest i Idunn.no].
- Justis- og politidepartementet (2001) Justis- og politidepartementet. *Om offentlighet i rettspleien*, 2001. G-2001-22 [Lest i Lovdata Pro].
- Justis- og politidepartementet (2002) Justis- og politidepartementet. *Lang saksbehandlingstid i straffesaker – kravet til effektivt, nasjonalt rettsmiddel*

- i EMK artikkel 13*, 2002. G-2002-13 [Lest i Lovdata Pro].
- Kahneman (2011) Kahneman, Daniel. *Tenke, fort og langsomt*. [norsk oversettelse]. Oslo: Pax Forlag, 2011.
- Kahneman (2021) Kahneman, Daniel, Oliver Sibony og Cass R. Sunstein. *Støy: når dømmekraften svikter*. [norsk oversettelse]. Oslo: Pax Forlag, 2021.
- Kassin (2010) Kassin, Saul M. mfl. «Police-Induced Confessions: Risk Factors and Recommendations». *Law and human behavior*, vol. 34 nr. 1. (2009) s. 3–38.
<https://doi.org/10.1007/s10979-009-9188-6>
- Kjelby (2015) Kjelby, Gert Johan. «Bevisrettens grunnprinsipper og hovedregler i straffesaker». I *Bevis i straffesaker – utvalgte emner*. Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens red., Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2015, s. 79-152.
- Kjelby (2023) Kjelby, Gert Johan. *Påtalerett*, 3. utgave. Oslo: Cappelen Damm AS, 2023.
- Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker (u.å.) Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker. «Om kommisjonen». (u.å.)
<https://www.gjenopptakelse.no/om-kommisjonen> hentet 02.03.2023.
- Løvlie (2015) Løvlie, Anders. «Sakkyndigbeviset». I *Bevis i straffesaker: utvalgte emner*. Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens red., Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2015, s. 537-561.
- Magnussen (2017) Magnussen, Svein. *Vitnepsykologi 2.0*. Oslo: Abstrakt Forlag AS, 2017.
- NRK (2020) NRK. «Therese-saken: Tunnelsyn og bekreftelsesfeller». Ellen Wessel i samtale med Selma Fergus Skavlan.

- Seriesnakk: Jenta som forsvant*. [Podcast] 08.11.2020.
https://radio.nrk.no/podkast/seriesnakk/1_00f2e26e-ce80-4026-b2e2-6ece807026b0
- Pedersen (2006) Pedersen, Jorun I. «Uskyldspresumsjonen og uttalelser om straffeskyld før skyldspørsmålet er avgjort» *Tidsskrift for strafferett* vol. 6 nr. 4 (2006) s. 258-293 [Lest i Idunn.no].
- Rachlew (2009) Rachlew, Asbjørn: *Justisfeil ved politiets etterforskning - noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak*. Oslo: Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2009.
- Rachlew (2015) Rachlew, Asbjørn og Ivar Fahsing: «Politiavhøret». I *Bevis i straffesaker: utvalgte emner*. Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens red., Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2015, s. 225-254.
- Riksadvokaten (2016) Riksadvokaten. *Politiavhør*, 2016. RA-2016-2 [Lest i Lovdata Pro].
- Riksadvokaten (2018) Riksadvokaten. *Kvalitetskrav til straffesaksbehandlingen i politiet og ved statsadvokatembetene mv.*, 2018. RA-2018-3 [Lest i Lovdata Pro].
- Riksadvokaten (2023) Riksadvokaten. «Begjæring om gjenåpning av straffesak mot Jan Helge Andersen». (24.03.2023)
<https://www.riksadvokaten.no/document/begjaering-om-gjenapning-av-straffesak-mot-jan-helge-andersen/>
hentet 24.03.2023.
- Rognum (2007) Rognum, Torleiv Ole. «Ytring» *Tidsskrift for strafferett* vol. 7 nr. 2 (2007) s. 111-115 [Lest i Idunn.no].
- Setten (2022) Setten, Karen, Mari Linge Five og Johan Falnes. «Tidligere medlem med kritikk: - Bør stilles flere spørsmål». *TV2*, 21.10.2022. <https://www.tv2.no/nyheter/innenriks/tidligere-medlem-med-kritikk-bor-stilles-flere-sporsmal/15205252/> hentet 21.04.2023.

- Skoghøy (2016) Skoghøy, Jens Edvin. «Høyesteretts rolle og arbeidsmåte». *Lov og rett* vol. 55 nr. 5 (2016) s. 302-328 [Lest i Idunn.no].
- Strand (2015) Strand, Vibeke Blaker og Kjetil Mujezinovic Larsen. *Menneskerettigheter i et nøtteskall*, 2. utgave. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2015.
- Strand (2017) Strand, Nina. «Etterforskningens psykologi» - intervju med Asbjørn Rachlew i *Tidsskrift for Norsk psykologiforening* vol. 55 nr. 2 (2017), s. 148-149. <https://psykologtidsskriftet.no/na/2017/01/etterforskningens-psykologi>
- Stridbeck (1995) Stridbeck, Ulf. «Liland-skandalen». *Retfærd* nr. 69 (1995) s. 87-100.
- Stridbeck (2007) Stridbeck, Ulf. «Justismord». *Lov og rett* vol. 46 nr. 2 (2007) s. 65-66 [Lest i Idunn.no].
- Stridbeck (2008) Stridbeck, Ulf. «Justis-ord». *Lov og rett* vol. 47 nr.2 (2008) s. 124-125 [Lest i Idunn.no].
- Stridbeck (2015) Stridbeck, Ulf. «Falske tilståelser». I *Rettspsykiatriske beretninger: om sakkyndighet og menneskeskjebner*. Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck red., Oslo: Gyldendal Akademisk, 2015, s. 255–272.
- Stridbeck (2016) Stridbeck, Ulf, Pål Grøndahl og Cato Grønnerud. «Expert for Whom? Court-Appointed Versus Party-Appointed Experts». I *Psychiatry, Psychology and Law* vol. 23 nr. 2 (2016) s. 246-255. <https://doi.org/10.1080/13218719.2015.1052334>
- Wessel (2023) Wessel, Ellen. *En kort introduksjon til vitnepsykologi*. Bergen: Fagbokforlaget, 2023.

World Justice Project (2022) World Justice Project. «WJP Rule of Law Index» (2022). <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/> hentet 06.04.2023.

Øyen (2023) Øyen, Ørnulf. *Straffeprosess*, 3. utgave. Bergen: Fagbokforlaget, 2019.

Norske rettskilder

Lover og forskrifter

1814 Lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov (Grunnloven).

1902 Lov 22. mai 1902 nr. 10 almindelig borgerlig straffelov (straffeloven 1902) [Opphevet ved lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff].

1915 Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstolloven).

1981 Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven).

1985 Forskrift 28. juni 1985 nr. 28 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).

1999 Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven).

Forarbeider

St. meld. nr. 23 (1991-1992) *Om bekjempelse av kriminalitet.*

NOU 1996: 15 *Lilandsaken.*

NOU 2007: 7 *Fritz Moen og norsk strafferettspleie.*

Publiserte rettsavgjørelser

Rt. 1970 s. 1378

Rt. 1992 s. 64

Rt. 1998 s. 1945

Rt. 2003 s. 1389

Rt. 2005 s. 1353

Rt. 2008 s. 1409

Rt. 2008 s. 1659

Rt. 2010 s. 89

LE-1993-1645

LE-1994-2500

LG-1998-260-2

LH-2001-47

LA-2001-980-1

LB-2004-13820

LB-2006-99831-1

LB-2021-33945-2

TKARM-1997-539

TKISA-2001-374

TOSLO-2011-188627-24

Upubliserte rettsavgjørelser

Eidsivating lagmannsretts dom 3. juli 1970.

Frostating lagmannsretts dom 29. mai 1978.

Frostating lagmannsretts dom 18. desember 1981.

Avgjørelser fra Gjenopptakelseskommissjonen

GK-2004-198

GK-2020-82

Internasjonale rettskilder

Traktater

EMK

Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, Roma 4. november 1950. [Offisiell norsk oversettelse].

SP

Den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter, 16. desember 1966. [Offisiell norsk oversettelse].

Rettsavgjørelser fra EMD

Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain

Case of Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, no. 10590/83, 13. juni 1994.

Nachova and others v. Bulgaria

Case of Nachova and others v. Bulgaria, no. 43577/98, 6. juli 2005.

Y v. Norway

Case of Y v. Norway, no. 65686/00, 11. februar 2003.